

NAGY-BRITANNIA ÉS AZ OSZTRÁK—MAGYAR MONARCHIA DIPLOMÁCIAI KAPCSOLATAI, 1867—1871

(A bécsi angol nagykövet jelenti ...)

Az Osztrák—Magyar Monarchia lehetőségei 1867-ben

Két nagy európai háború fogja közre az általunk tárgyalt éveket. Mindkettő alapvető változásokat idézett elő és az egységes, Poroszország által vezetett Németország megeremlítését szolgálta.

1866-ban Ausztria nemzetközi megítélése természetesen módosult az elszenvedett súlyos katonai vereség következtében; mivel azonban az európai hatalmi viszonyokban és a külpolitika dinasztikus úton való intézésében komolyabb változások egyelőre nem történtek, a dualista államalakulattá szerveződő Ausztria—Magyarország az európai nagyhatalmi rendszer tekintélyes tényezője maradt: „Az 1859-es és 1866-os vereségek ellenére Ausztriát továbbra is nagyhatalomként tartották számon...”¹

1867-ben az európai államok közötti ellentét fő vonala a Bismarck által vezetett Észak-német Szövetség és III. Napóleon Franciaországa között húzódott. Szinte természetesen tekinthető, hogy e „törésvonal” mentén új becsvágyak ébredtek, és nagyhatalmi ábrándok születtek újjá. Ezek azonban az „egyensúly”-on nyugvó európai államrendszer felbillenésével fenyegettek, és valamennyi tekintélyes állam esetében új külpolitikai irányelvek kidolgozásához, avagy a régi, kipróbált és jól bevált elképzelések felelevenítéséhez vezettek.

Ilyen hagyományos eleme volt az európai politikának az a szerep, amelyet az angol megítélés szerint Ausztriának kellett eljátszania a világpolitika színpadán — Ausztria a kontinentális hegemoniára áhító hatalmak természetes ellensúlyaként jöhetett számításba.

Egyelőre azonban nemigen lehetett szó az Osztrák—Magyar Monarchia aktív külpolitikai szerepvállalásáról, hiszen az új államalakulat megszervezése és megszilárdítása hosszú időt igényelt s a béke fenntartását követelte meg. Ily módon tehát a külpolitikának — a maga sajátos eszköztárával is — biztosítania kellett a stabilitást, a nyugalmat, a belső átalakítás zavartalanágát és sikerét.

Ettől kezdve az angol diplomácia irányítóinak új szempontokat lehetett és kellett figyelembe venniük a Monarchiával kapcsolatos döntések meghozatalakor. Ezek között talán a legfontosabb Magyarország helyének és szerepének megítélése volt (sok megoldásra váró kérdést vetettek fel az egyre erősödő nemzeti törekvések is, leginkább a cseh és a lengyel magatartás elemzéséről és értékeléséről olvashatunk a bécsi angol követ jelentéseiben). A brit diplomáciai körök ugyancsak kiemelkedő fontosságot tulajdonítottak annak az alkotmányozó-törvényhozó tevékenységnek, amely olyan alapvető területeken bontakozott ki, mint az állam és az egyház szétválasztása, az oktatás és a bíráskodási rendszer reformja. Az ezekben az ügyekben való tájékozódás elősegítette a megalapozottabb és árnyaltabb külpolitikai döntéseket.

Diplomaták és politikusok a 19. sz. második felében²

„A 19. században a diplomáciát nem a politikától elválasztható hivatásnak tekintették.”³

Sok később híressé vált politikus kezdte pályafutását diplomataként (pl. Guizot, Bismarck). Egyes diplomaták, egyes miniszterekhez hasonlóan egy egész korszakon keresztül sokszor ugyanazon a helyen töltötték be hivatásukat (Lord Bloomfield például 1860 és 1871 között volt bécsi angol követ). A diplomáciai testületek tagjai többnyire arisztokrata, földbirtokos családokból származtak és állomáshelyeiken is azonos közegbe kerültek, a legmagasabb társadalmi körökben, a legbefolyásosabb személyekkel építették ki kapcsolataikat. Az azonos társadalmi helyzet azonos viselkedési szabályokat és sok esetben hasonló nézeteket, vélekedéseket eredményezett: „A nagyhatalmaknál tevékenykedő követek és diplomáciai képviselők természetesen fontos szerepet játszottak a vitás kérdések megoldásában, különösen a konferencia-diplomáciában. Szerepük azonban rendszerint a részletek kidolgozására korlátozódott... A nagyhatalmak kapcsolatait érintő fontosabb döntéseket a legmagasabb szinten hozták.”⁴

A hírvivő eszközök tökéletesítése és a sajtó szerepének növekedése „felgyorsította a diplomácia sebességét. A krími háborút követő válságok rövidebb ideig tartottak, és ezeket a válságokat rendszerint az újságokban megjelenő és a parlamentben elhangzó vádaskodások kísérték.”⁵

A kommunikációs eszközök modernizálása szükségszerűen a közvélemény hatékonyabb befolyásolásának, esetleges irányításának lehetőségét teremtette meg. A kormányok természetesen mindent elkövettek annak érdekében, hogy ezen új lehetőségeket maximálisan kihasználják.

John Arthur Douglas Bloomfield (1802—1879)⁶

A bárói címet és rangot édesapjától, Benjamin Bloomfieldtől (1768—1846) örökölte, aki a katonai és a diplomáciai szolgálatban ért el sikereket. Új-Fundlandon és Gibraltárnál szolgált, a francia háborúkban és az ír felkelés idején a királyi tüzérség soraiban harcolt. 1822-től Stockholmban teljesített diplomáciai szolgálatot. 1825-ben emelkedett Írország főrendjei közé.

John A. Douglas Blomfield 1802. november 12-én született. Nagyon fiatalon került a diplomáciai testülethez, mindössze 16 éves, amikor a bécsi követségen attasé lesz. Egész életében diplomataként szolgált a brit világbirodalom érdekeit, s a legjelentősebb európai királyi udvarokban képviselte hazáját. (Lisszabon, 1824; Stuttgart, 1825; Stockholm, 1826; Szentpétervár, 1839 — itt követségi titkár — majd 1844-től rendkívüli és meghatalmazott követ; Berlin, 1851 — rendkívüli és meghatalmazott követ.) 1860. november 22-én nevezik ki bécsi rendkívüli és meghatalmazott nagykövetté, s erről a tisztről csak 1871. okt. 28-án mondott le és ekkor nyugalomba vonult. Munkájáért a legjelentősebb brit kitüntetések nyertek el; az Egyesült Királyság főrendje lett, s ezt megelőzően, apja halála után örökölte annak bárói címét (1846). 1845-ben kötött házasságot Thomas Henry Liddell legfiatalabb lányával, GeorGINával, aki a királynő udvarhölgye volt (1841—45), de a házasságkötés után férje oldalán eljutott Európa szinte valamennyi jelentősebb udvarába, emlékeit „Reminiscences of Court and Diplomatic Life” (1883) c. könyvében írta meg.

A diplomaták hétköznapijai

Az angol nagykövet képviselte országát a különböző hivatalos eseményeken (Lord Bloomfield például jelen volt Budán I. Ferenc József magyar királlyá történő koronázásán is). Az angol nagykövet munkájának részét képezte a brit alattvalók hivatalos ügyeinek intézése és képviseletük az Osztrák—Magyar Monarchia területén; az osztrák hatóságokkal szembeni védelmükről, valamint megsegélyezésükről is sokszor olvashatunk a bécsi angol követség jelentéseiben.

Nagy energiát követelő feladat volt a nemzetközi konferenciák előkészítése és a brit külügyminisztérium számára végzett naponkénti adatszolgáltatás az Osztrák—Magyar Monarchia helyzetéről, külpolitikájáról, sőt, titkos diplomáciájáról. Ezeket a jelentéseket, a híryanag tartalmától függően, sokszor a „titkos” vagy „szigorúan titkos” megjegyzéssel látták el.

Az információk gyűjtésének léteztek formális és informális útjai is. Az előbbi kategóriába tartoznak azok a négy szemközti megbeszélések, melyeket Lord Bloomfield a külügyminisztériumban a közös külügyminiszterrel vagy annak távollétében helyettesével, folytatott. Ugyancsak idesorolhatjuk azokat a tárgyalásokat is, melyekre a nagyhatalmak bécsi követeivel került sor. III. Napóleon ausztriai látogatásakor⁷ például Lord Bloomfield hosszú beszélgetést folytatott Antoine Duc de Gramont-nal, a francia követtel magáról az eseményről és az osztrák—francia viszony alakulásáról.⁸

Ebben a korszakban számottevően megnőtt az „írott” politikai forrásanyag mennyisége. Ezek között a legfontosabbak (és a „külföld” számára legizgalmasabbak) a parlamenti beszédekről, a delegációk üléseiről, a költségvetésről, a kormányváltozásokról a sajtóban megjelenő és hivatalosnak tekinthető tájékoztatók voltak. A legfigyelemreméltebb cikkeket, beszámolókat, az eredeti német kiadványt mellékelve, angolra lefordítva küldték el Londonba.

A külföldi megfigyelők mindig nagy érdeklődéssel kísérték az osztrák külügyminisztérium által kibocsátott ún. Vörös könyvet, amelyben az éves osztrák—magyar diplomáciai iratokat jelentették meg, de ugyanígy más jellegű kiadványokat, pl. statisztikákat, mint az 1867—1871 közti marhavészről szóló kimutatást, is számon tartottak.

Az adatgyűjtésnek, természetesen, léteztek nem hivatalos útjai is, ezeknek igazságtartalmáról azonban minden esetben meg kellett győződni. Egy alkalommal például Lord Bloomfield a legilletékesebb személyt, a külügyminisztert kérdezte meg egy híresztelés igazságáról. 1867 őszén egy magas rangú török személyiség közleménye jelent meg a bécsi sajtóban arról, hogy ő a Krímben II. Sándor cárral tárgyalt. Lord Bloomfield így ír a külügyminiszterrel folytatott beszélgetésről: „Érdeklődtem báró Beusttól, hogy mennyi igazságtartalma lehet ennek az ily módon kibocsátott közleménynek. Őexcellenciája azt válaszolta, hogy ő nem hisz semmiféle ilyen jellegű közlemény létezésében...”⁹

Ugyanebben az időben mindenféle híresztelésre adott alkalmat az, hogy a császár egyedül, és nem felesége társaságában, szándékozott Párizsba utazni (1867 október). Lord Bloomfield ismét a külügyminisztertől kapott magyarázatot: „Őexcellenciája bizalmasan közölte velem, hogy a császárné terhességének harmadik hónapjában van...”¹⁰

Lord Bloomfield sokat utazott az Osztrák—Magyar Monarchia területén, s utazásai során a személyes élményekkel, tapasztalatokkal gazdagodott. Feltehető, hogy a személyes tapasztalatok hivatalos jelentéseit megalapozottabbá tették, ugyanakkor megfigyelhetjük azt is, hogy jelentéseiben sok esetben találunk szubjektív megjegyzéseket is.

1868 augusztusában Lord Bloomfield az adriai partvidéken járt és az ott látottakról így számol be: „A városokban, melyeket megtekintettünk (Fiume és Trieszt)¹¹ a hajóépítő ipar virágzóknak tűnt ... Ami pedig a lakosság politikai érzületét illeti, látogatásom túlságosan rövid volt ahhoz, hogy pontos véleményt formálhassak erre vonatkozóan, a látottak alapján azonban megerősíthetem, féltő, hogy az új alkotmány életbelépése óta a birodalom különböző tartományaiban megfigyelhető zűrzavar elérte ezeket a területeket is; mindenféle autonóm intézmények után sóvárognak, és növekszik a lakosságban a jövővel kapcsolatos bizonytalanság...”¹²

Gyakran találkozhatunk a szövegekben a sajtó megnövekedett jelentőségével, felhasználhatóságával és közvéleményformáló szerepével. 1869 elején az osztrák—porosz viszony ismét kiéleződni látszott, az ezzel kapcsolatos sajtóháborút, Bismarck irányításával, a porosz kormánylapok indították Ausztria és — személy szerint — F. F. von Beust ellen. Lord Bloomfield egy táviratban így számol be minderről: „Megjegyeztem báró Beustnak, hogy a mindkét kormány által ösztönzött újságok nyelvezete egyaránt keserűnek tűnt...”¹³ Majd Beustot idézi, aki a Monarchia poroszországi követének, báró Wimpffennek jelentésére hivatkozva Bismarckra hárította a felelősséget: „Ezért a fegyvercsörgetésért a felelősség gróf Bismarckot terheli ... előkészületeket tettek és adatokat gyűjtöttek egy, az osztrák politika és személy szerint Öellene (Beust — a szerző) indítandó jól szervezett sajtókampány céljaira.”¹⁴

A sajtó és a diplomácia más összefüggéseire hívja fel a figyelmünket az a tény, hogy Lord Bloomfield azért adott hírt egy újságcikkről „mivel nem elképzelhetetlen, hogy a szerző hivatalos utasításokat kapott Bécsben a Külügyminisztériumtól”.¹⁵

Egyet kell tehát értenünk a következő megállapítással: „A francia—porosz háború idején valamennyi nagyhatalom gyakorolta azt a módszert, hogy nemzetközi ügyekben az újságokon keresztül befolyásolják és irányítsák a közvéleményt.”¹⁶

Előfordult olyan eset is, amikor a sajtó bizonyult az egyedüli hírforrásnak. Az egyiptomi alkirály és a szultán közötti tárgyalásokra vonatkozóan a nagykövet bevallotta Beustnak: „... nem voltak információim avval kapcsolatban, hogy ez alkalommal milyen megállapodások születtek az alkirály és a szultán között, kivéve talán azokat a híreket, melyeket egyes újságoktól szereztem; abban azonban bizonyos voltam, hogy Őfelsége Kormányára mindig olyan tanácsokat ad, melyekkel helyreállítható a harmónia a szultán és az alkirály között.”¹⁷

F. F. von Beust személye és politikája

Az angol politikus számára az alkotmányos fejlődés útjára lépett kettős monarchia vezető politikusa megbízható partnernek tűnt. A kancellár személyével kapcsolatban az volt a legfontosabb, hogy milyen erők állnak mögötte, vagyis támogatja-e, elsősorban, az uralkodó és az uralkodó nemzetek vagy a nemzetiségek többsége a kancellár döntéseit vagy sem; léteznek-e egyéb külpolitikai koncepciók is, és az ezeket képviselők hatalomra kerülése milyen módon változtatná meg az angol külpolitika által elfogadhatónak ítélt Beust-féle irányítást. Nagy-Britannia számára csak egy az európai stabilitást szolgáló, kiszámítható politika volt elfogadható.

Az angol diplomata egy helyütt kicsit ironikusan jegyzi meg Beust külpolitikai „vonalvezetéséről”, hogy „Öexcellenciája valóban mindig támogatta egy, a vitás kérdések megoldására szolgáló konferencia gondolatát”.¹⁸ 1867-ben is, az osztrák—magyar ki-

egyezés nyomán jelentkező nehézségek ellenére, Lord Bloomfield sikeresnek ítélte azt a bel- és külpolitikai programot, amelyen a kancellár kezdettől fogva munkálkodott. „... báró Beust politikája sikeresnek bizonyult Csehországban éppúgy, mint Magyarországon...”¹⁹

Egy tapasztalt politikus-diplomata előtt nem maradhattak rejtve a dualista államrendszer kialakítását követően a cseh, lengyel és más nemzeteknél megmutatkozó, hiányérzetből és sértettségből fakadó indulatok sem. A Birodalomban élő nemzetek és nemzetségek dualizmussal kapcsolatos ellenérzései és aktív ellenállásuk Beust pozíciójának gyengülését, sőt, esetleges bukását is eredményezhették. Ezekre a veszélyekre mutatnak rá a következő gondolatok, melyeket Lord Bloomfield Ferenc Józsefnek és kancellárjának prágai útjával (1868. június) kapcsolatban fogalmazott meg: „Feltételezhető, hogy báró Beust azzal a szándékkal utazott oda, hogy befolyást gyakoroljon néhány vezető cseh politikusra; Őexcellenciája azonban rendkívül népszerűtlen Csehországban annak következtében, hogy mindig jóindulatúan támogatta a magyarok nemzeti törekvéseit.”²⁰

Beust helyzetét megnehezítette az, hogy az általa gyakorolt cseh politikának létezett alternatívája, ő azonban a csehek követeléseit „teljesen megvalósíthatatlannak találta és értésükre adta, hogy szó sem lehet az általuk olyannyira áhított autonómia megadásáról. Az alkotmány keretein belül kell maradniuk, és ezáltal, és csakis ezen az úton, érhetnek el változtatásokat. Értesüléseim szerint báró Beust és Auersperg herceg, a miniszterelnök különbözőképpen vélekednek arról, hogy milyen politika volna célravezető a csehországi kérdésben, amely kérdésnek igen komoly aspektusai is vannak.”²¹

Az idők során mit sem változott a csehek ellenzéki magatartása és a kancellár hajthatatlansága; a cseh ellenzék „elsősorban a saját maguk által különlegesnek vélt privilégiumaival törődik és nem a Monarchia egészének érdekeivel, és eddig ismeretlen elszántsággal tagadják meg az együttműködést a báró Beust által megtervezett alkotmány és dualista rendszer kérdésében.”²²

Lord Bloomfield nagyon korán, 1869 elején felfigyelt egy fontos személyi változás lehetőségére és az ennek következtében az Osztrák—Magyar Monarchia külpolitikájában esetlegesen bekövetkező fordulatra. Ezt a külpolitikai irányváltást a magyar nemzetnek és politikusainak a dualista államrendszeren belüli tekintélynövekedésével magyarázta a későbbiek folyamán, személy szerint pedig gróf Andrassy Gyula növekvő presztízsének tulajdonította. 1869 tavaszán és nyarán mindez még csak szóbeszéd és a kancellárral szembeni ellenérzések sajtó általi megfogalmazása formájában jelentkezett, s ezek a támadások konzervatív egyházi személyektől érkeztek és kapcsolódtak ahhoz „hogy közeleg báró Beustnak hivatalából való eltávolítása, és utóda gróf Andrassy Gyula, a magyar miniszterelnök lesz.”²³ Néhány hónappal később, egy, a Pester Lloydban gróf Andrassy Gyula ambícióiról megjelent cikk nyomán, Lord Bloomfield a következő szövegrészt is tartalmazó táviratot küldött Londonba „... gróf Beust hivatali pozíciója meglehetősen bizonytalan, s hivatalban maradása főként annak a közismert ténynek köszönhető, hogy nehéz a helyére a megfelelő személyt megtalálni.”²⁴

1870 tavaszán Dr. Griska lemondása és gróf Alfréd Potocki kormányának kinevezése idején Beustról és az általa képviselt német liberálisokról egyre több hír jutott el Londonba. „Az általa képviselt párt (az 1848-as osztrák—német liberálisok) egy tisztességes hivatali kísérlet után kudarcot vallott a birodalom azon részének konszolidálásában, amelyet közigazgatásilag a gróf Beust által, a hivatalba lépésekor megvalósított megállapodás választott el Magyarországtól. A magyarok pedig éppen ezért erőteljesen támogat-

ták és támogatni is fogják ezt a megállapodást, hiszen számukra előnyös a Lajtán inneni kormány gyengesége, és ők is, mint az osztrák-németek, nagyon tartanak a szláv népeség birodalmon belüli politikai befolyásának növekedésétől.”²⁵

1871 kora tavaszán, amikor I. Ferenc József új kormányt nevezett ki (Hohenwart-kormány), s ennek összetétele mindenki számára nagy meglepetést hozott „... senki sem lepődött meg és jött zavarba jobban, mint gróf Beust, aki most kínosabb helyzetbe került, mint eddig bármikor, azáltal, hogy a kormány legfontosabb tagjai majdnem ismeretlenek számára, és úgy tűnik, hogy kinevezésüket teljesen titokban tartották Őcellenciája előtt”²⁶

A világpolitikában bekövetkezett változások — a Német Császárság létrejötte, Oroszország újbóli aktivizálódása a Balkán térségében — 1871 tavaszán abban az irányban hatottak, hogy valóban napirendre került az Osztrák–Magyar Monarchia külpolitikájának újragondolása, majd átalakítása.

„... híresztelések terjedtek el arra vonatkozóan, hogy a magyar miniszterelnök (gróf Andrassy Gyula — a szerző) megpróbálta a császár gróf Beustról alkotott véleményét negatív irányban befolyásolni azáltal, hogy külpolitikájáról lekicsinylően nyilatkozott... gróf Andrassy nyilatkozatától függetlenül és annak ellenére, hogy a császár feltétlenül megbízott a gróf Beust-féle külpolitikában, a birodalom kancellárjának pozíciója nem tekinthető túlságosan szilárdnak, bár a néhány héttel ezelőtti helyzettel összevetve némi javulás tapasztalható.”²⁷

Belpolitika és kormányzat a Lajtán innen

Az angol nagykövetségről Londonba juttatott táviratokban legtöbbször a következő problémák fordultak elő: a nemzetiségi kérdés megoldatlansága, a kormányzat és a törvényhozás kérdése.

A birodalom területén élő nem magyar és nem német nemzetiségűek számára az államszervezet dualista átalakítása arra jelentett elsősorban példát, hogy ők is megpróbáljanak hasonló jogokért küzdeni, mint amilyeneket az uralkodó nemzetek kisajátítottak maguknak.

Lord Bloomfield szerint az Osztrák–Magyar Monarchia megszilárdításának talán legfontosabb feltétele a nemzetiségi kérdés megnyugtató rendezése lett volna, hiszen a törvényhozó tevékenység már-már lehetlenné vált a cseh és lengyel magatartás miatt. A nagykövet jól tudta, hogy a megegyezés lehetőségeinek felkutatása nélkül nem lehetett tartós és kiegyensúlyozott kormányzás és törvényalkotás.

„Az Osztrák Birodalmat alkotó számos nemzet közül a három legjelentősebb kétségkívül a magyar, a szláv és a német; a birodalom területén természetesen más nemzetek is élnek, de ezek, a birodalmi kormányval való kapcsolatuk szempontjából, kevésbé érdekesek. Magyarország megbékéltetését követően a Lajtán innen továbbra is megmaradt egy konfliktus, a német és szláv népek harca a hataloméért. A németek kilencmillió, a szlávok pedig tizenötmillió népességet képviseltek. Ebben a konfliktusban a szlávok számára előnyt jelent számbeli fölényük és jövőbeli lehetőségeik, a németek pedig kulturális fölényrel és vagyonnal rendelkeznek. Mivel egészen a mai napig a németek bizonyultak a Birodalom messze legintelligensebb, leggyakorlatiasabb és legerőteljesebb népének, ezért alakult úgy, hogy a térség ipari termelésének egészével ők rendelkeznek, s mivel eddig övük volt a törvényhozás feletti ellenőrzés kizárólagos joga, s

magától értetődő módon, a törvényhozásra a gyártulajdonosok szempontjából legkedvezőbbnek ítélt védő jelleget kényszerítették. A birodalom kevésbé fejlett népei (legnagyobb számban a szláv népek különböző csoportjai) azonban, miután csak nagyon jelentéktelen mennyiségű vagy egyáltalán semmi tőkét nem fektettek be a manufaktúrákba, természetesen a fogyasztói érdekeket képviselték. Addig amíg a számbeli kisebbségben lévő német népesség sajátította ki a birodalom adminisztrációs/közigazgatási irányítását, pénzügyi érdekeinek természetellenes érvényesítése csak egyike volt a legfelső hatalom birtoklása előnyeinek. A dualista rendszerű kormányzat létrejötte azonban megfosztotta az ausztriai németeket egyéb más kiváltságaiktól, s ezzel együtt még az a veszély is fenyegetett, hogy végül hatalomra jut a számbeli többség, s az ő érdekeik, a fogyasztói érdekek, szemben állnak azzal a védőrendszerrel, amelyet, a birodalomhoz való kötődés képében, az ausztriai manufaktúra-tulajdonos a legfontosabbnak ítélt. Ezért tehát, ha Ausztria kereskedelmi rendszere hirtelen asszimilálódna Észak-Németországhoz, ennek a birodalomnak (melyben létezik egy erős liberális párt) a német lakossága azon hatalom felé mozdulna el, amely, a jelenlegi teljhatalmú kormánya ellenére, a német demokrácia versenypályáját jelenti. Bár a védőrendszernek előbb vagy utóbb meg kell szűnnie, az ausztriai kormány ebben a pillanatban nem idegenítheti el a birodalom német alattvalóit a szláv tartományok iránt tanúsított, a belső közigazgatás valamennyi egyéb kérdését érintő, magatartással... Csehországban, a csehek valamilyen tartózkodtak a legutóbbi választásokon való részvételtől. Így tehát a németek képviselték a tartományt — s bár Csehország képvisellete teljes a Reichsratban, a csehek mégis úgy ítélik meg, hogy ez a tartomány teljesen félreértelmezett képvisellete, hiszen a csehek mindeddig, részben saját elhatározásuknak köszönhetően, kimaradtak ebből a képvisellettől. Ez a tényállás meglehetősen kínos, és ha továbbra is így marad, akkor veszélyes is.

Galíciában azonban, pont ellenkezőleg, a túlnyomó többséget képviselő lengyelek készségesen küldték képviselőiket a Reichsratba. Ám az ezeket a képviselőket küldő lengyelei tartományi gyűlés határozatokat nyújtott be — nem a Parlamentbe alkotmányosan megválasztott képviselőikön keresztül, hanem — egyenesen a kormányhoz, mely határozatokat jelenleg, „galíciai határozatok” néven tartják számon, s ezek a határozatok rendkívül kínosnak bizonyultak mind a kormány, mind pedig a törvényhozás számára.”

Lord Bloomfield így jellemzi a birodalom másik uralkodó nemzetének, a németnek, lehetőségeit: „Az ausztriai törvényhozás jellegében, mivel azt a Lajtán innen jelenleg túlsúlyban lévő német középosztály hatalma határozza meg, a legmeglepőbb jelenség az az ellentmondás, amely a törvényhozáson belüli kereskedelmi és politikai irányzatok között mutatkozik.

Akkor amikor a Birodalom gazdasági rekonstrukciójára, amely igen kívánatos volna a közeljövőben, nem történnek kísérletek, a társadalom teljes politikai struktúrájának átalakítása szinte példa nélküli gyorsasággal és teljességgel ment végbe; és ugyanez a törvényhozás, amely változatlanul a legjogtalanabb kereskedelmi rendszert támogatja és továbbra is rendületlenül fenntartja a legművi ipari monopóliumokat, valamennyi politikai monopólium ellen háborút hirdetett, néhány év leforgása alatt a teljes mértékben konzervatív arisztokrácia oldaláról semmiféle ellenállást nem tapasztalva és a közismerten nagy hatalommal rendelkező egyház részéről semmilyen ellenállást nem tapasztalva olyan intézkedéseket léptettek életbe, amelyek mellett az előrehaladott reformer nagyon keveset vagy semmit sem követelhetett a politikai szabadság érdekében.”²⁸

A cseh és lengyel igényekről több helyen is olvashatunk Lord Bloomfield beszámolóiban; s a cseh politikusok történeti jogokra való hivatkozását (a magyarokéval ellentétben) alaptalannak és jogtalannak ítéli a brit diplomata: „Nem tudom megítélni, hogy helyesen értékelt-e báró Beust a cseh ellenzék természetét, de Ausztria szláv népességének szándékában áll megnehezíteni az alkotmányozó munkát és rá akarják bírni a kormányt arra, vegye figyelembe azon követeléseiket, hogy Magyarországgal egyenlő bánásmódban részesüljenek, engedélyt kapjanak autonóm intézmények létrehozására és gyakorolhassák az általuk az ősi cseh királyság jogainak tekintett jogokat.”²⁹ „Ebben a pillanatban legjelentősebbek a csehek és szlávok által előterjesztett igények, hiszen a horvátországi nehézségek Magyarország megbékéltetésével elrendeződtek. A galíciai és cseh képviselők jelenlegi követeléseit kétségkívül könnyebb lesz elfojtani, mint Magyarország esetében, ahol az ország Alkotmányos Pártja kitartóan és hatásosan támogatta a képviselőket; s a jogegyenlőség, amelyet a csehek kívánnak megteremteni Szent Vencel koronájának és Szent István koronájának „jogai” között, enyhén szólva kétséges történelmi alappal rendelkezik.”³⁰ „... két tény világosan látható. Az első és legfontosabb tény az, hogy a német párt, jóllehet túl gyenge saját politikájának megvalósításához, minden más megoldást ellenezni fog; a második tény pedig a birodalom kancellárjával, mint mindezen szerencsétlenségek okozójával szemben megnyilvánuló egyöntetű gyűlölet izzása és a bizalmatlanság.”³¹

S végül: „Mindössze arra hívom fel a figyelmet, hogy a fehérhegyi ütközetben, amelyre, úgy tűnik, a „Cseh Párt” jelenlegi követeléseit alapozza, a csehek ahelyett hogy biztosították volna, teljességgel elveszítették összes nemzeti jogaikat és kiváltságaikat.”³²

Mindkét nemzet szempontjából fontosak voltak azok a gazdasági kötelékek és lehetőségek, melyek biztosítva voltak számukra a birodalom keretein belül. Ezért: „Első pillantásra nem könnyű megítélni, mit is akarnak valójában elérni az ausztriai csehek és lengyelek ... Csehország és Galícia gazdasági felvirágzása annak függvénye, hogy zavartalan kapcsolat álljon fenn ezen tartományok és egy nagy birodalom között, ám ha ezek a birodalom vagy a birodalommal fennálló kapcsolatok felbomlanának, egyik tartomány sem tudna önállóan és független államként létezni ... Ha az osztrák birodalom darabokra hullana, akkor a Csehország népességének egynegyed részét (vagy még ennél is nagyobb hányadát) képviselő németiség a birodalom egész németiségével együtt egy nagy német konföderációban vagy birodalomban olvadna össze — s ez az államalakulat vagy Poroszország védelme, vagy fennhatósága alá kerül. A nemzeti párt érdeklődésének tárgyát képező szláv tartományok, úgy tűnik, hogy eleinte biztosítanák saját nemzetük számára a politikai befolyás és nemzeti összetartozás megfelelő mértékét ... s mikor eljön az idő, lehetővé kell tenni számukra, hogy más rokon népekkel együtt, és szövetségben vagy unióban Magyarországgal, létrehozzanak egy nagy szláv konföderációt; s a Habsburg-háznak örömmel kell elfogadnia, német birtokainak elvesztése miatt, bármilyen feltételek mellett azt a hatalmat, amelyet ezek a népek számukra, saját feltételeik mellett, kompenzációként felajánlanak.”³³

Lord Bloomfield liberális nézeteinek ad hangot az egyházpolitikai csatározásokról szóló jelentéseiben. Nagyra értékelt a Beust és a liberális többségű képviselőtestület által, az egyház és állam szétválasztásának kérdésében tanúsított bátorságot. Úgy vélte, hogy az egyházi hatalom túlsúlya vagy aránytalanul nagy befolyása az államügyekben, a társadalom fejlődésének gátló tényezője.

1867 nyarán és őszén a polgári házasság elismerése körüli viták, az egyházi iskolák népoktatásban elfoglalt helyének felülvizsgálata és az 1855-ben a Vatikánnal megkötött konkordátum újragondolása foglalkoztatta leginkább a közvéleményt. „A konkordátum revíziójának kérdésével kapcsolatban ... fordításban mellékelek két, a «Vaterland» c. újságban (a bécsi feudális párt lapja) megjelent cikket; a cikkek gondos tanulmányozása során kiderül, hogy a közvéleményt megnyerték a jelenleg érvényben lévő szabályozás módosítása ügyének. Mellékelek egy másik fordítást is, ugyancsak ebben a tárgyban, a kormány lapjának, a «Debatte»-nek egy cikkét.”³⁴ Lord Bloomfield arról is beszámol, hogy a tervezett egyházi törvényekkel kapcsolatban huszonöt vezető főpap nyilatkozatot intézett az uralkodóhoz, melyet több lap is közölt: „... ezen állásfoglalás túlzó és megengedhetetlen hangneme újra megerősítette a közvélemény Egyházi Párt-ellenes érzését, és a Birodalmi Gyűlés alsóházában megszilárdította azt a szándékot, hogy a konkordátum gyors revíziójára és az Ausztriában jelenleg megvalósuló liberális intézményekkel (1855 — a szerző) való összehangolására van szükség.”³⁵

A kormány új iskolatörvénye ismét alkalmat adott az állam és egyház közötti csatározásokra. „Az Egyház valószínűleg örökre elveszítette a konkordátum elvesztésével azt a fölényt, amelyet évszázadokon át élvezett ebben a birodalomban ... az Egyház erőteljesen küzdött az elveszített „terület” minden egyes „centiméteréért”, s most a Klerikális Párt jelszava nem a „hatalmi fölény”, hanem a „szabadság”, mely az ő értelmezésük szerint az állam által a birodalomban jelenleg létező szabadságokkal teljesen összeegyeztethetetlennek ítélt befolyás megszerzésének szabadságával egyenlő.”³⁶

Az egyház és állam kapcsolatának rendezését és egyeztetését így látja a brit diplomata: „Magától érthetődő, hogy egy olyan archaikus és bonyolult társadalomban, mint amilyen Ausztria, semmiféle nagyobb politikai átalakulás nem valósulhat meg anélkül, hogy az ne érintené az egyház helyzetét, végső fokon pedig a klérus politikai kiváltságait. Ily módon a politikai kérdések hamarosan egyházi kérdésekké válnak, s ez megfordítva is érvényes. A politikai szabadság fejlődésének azon a fokán, amelyre Ausztria most elérkezett, az egyház és az állam nyílt konfliktusban állnak egymással. Én magam nem hiszem, hogy az eredmény hosszú távon kétséges lehet ... a korona, a parlament és a nép kétségkívül egységes állásponton vannak a hierarchia követeléseivel szemben. Továbbá, mivel a klérus szociális szerepe az államban hagyományosan konzervatív és nyíltan a törvény ellenfelének vallja magát s az anarchia hajnalának, nyilvánvaló, hogy az egyház ügye kezd reménytelenné válni.”³⁷

Magyarország angol szemmel

Magyarországnak a dualista rendszerben betöltött szerepéről és jövőbeli lehetőségeiről gyakran olvashatunk a brit Külügyi Levéltár iratanyagában. Az Osztrák—Magyar Monarchia nagyhatalmi helyzetének legfőbb biztosítéka és alapja a kiegyezésre mondott magyar „igen” volt, s ezt nagyon pontosan észlelték Londonban is. 1867 tavaszán és nyarán, amikor a két birodalomrész együttműködése megvalósíthatónak látszott, a nagykövet így jellemezte a helyzetet: „... pillanatnyilag minden kedvezőnek tűnik a Beust-féle politika számára Magyarországon ... minden ésszerű engedményt megtesz Magyarországnak azért, hogy megvalósítsa a birodalmat alkotó különböző népek (various races) egy képviseleti rendszerben történő egybeolvasztását ... Ő (Beust — a szerző.) nyilvánvalóan számít a magyarok megértésére az ügy érdekében ...”³⁸

A nagykövet időnként aggódva számolt be a magyarok „örök ellenzékiségéről”, békielenségéről, s el is túlozta ezeket a problémákat, és túlértékelte azt a veszélyt, amelyet a nemzeti különállás hívei jelenthettek a kiegyezést megelőző és azt követő években: „... és az ellenzék is megerősödött, amely azt gondolja magáról, hogy még elég erős ahhoz, hogy akadályozza a kormány munkáját és a szélsőséges párt törekvéseiből sokat megvalósítson.”³⁹

S ugyanebben a témában: „... tekintettel a magyarok féltékenységre és attól való vonakodásukra, hogy az uralkodó személyén kívül bármi más intézmény közös legyen Ausztriával, vajon elfogadható lett volna számukra egy másik személy kancellárrá történő kinevezése?”⁴⁰

1867 májusának végén több probléma is kikristályosodott a kiegyezéssel kapcsolatban: mi lesz ha a horvátok nem akarnak magyarok, a csehek pedig németek lenni, gondolkodott el a brit diplomata: „... kevéssé lehet kétséges, hogy amennyiben az osztrákok birodalma valaha is alkotmányos alapokon szerveződik újjá, ez csak úgy válik lehetségessé, hogy a kisebb nemzeteket erővel beolvasztják az erősebbekbe, hiszen egyetlen egyenlő jogokat biztosítani számukra, hacsak nem egy despotikus kormány alatt...”⁴¹

Az 1869-es választási küzdelmeket is aggodalommal követte nyomon Lord Bloomfield Bécsből: „A 'szélsőbal' vagy Radikális Párt váratlan sikereket ért el néhány olyan körzetben, ahol a kormány jelöltjei jelentős mértékben alulmaradtak ... gróf Beust még azt is mondta nekem, hogy a parasztok közül többen elővették azokat a papírpénzeket, amelyeket 1848-ban a Kossuth-kormány bocsátott ki, s ők is a Radikális Párt jelöltjeire szavaznak azt remélve, hogy pénzük újra felhasználható lesz.”⁴²

A nagykövet egy érdekes összehasonlítást is tesz: „Magyarországot gyakorta nevezik a Habsburg Birodalom Írországának ... Bárhogy is legyen, a külföldi megfigyelő szemében a magyar nép semmivel sem emlékeztet olyan erősen az írekre, mint a parlamenti választások harcias elevevényével ... sok jelöltet meggyilkoltak és még többet súlyosan megsebesítettek ... és nem férhet kétség ahhoz, hogy Magyarországon a választási zavarások elérték azt a fokot, melyet egyetlen kormány sem hagyhat figyelmen kívül, még a hatalom oltalmát élvezve sem.”⁴³

Magyarország dualizmuson belüli térnyerésének lehetősége sokat foglalkoztatta az angol politikusokat, hiszen ennek megtörténte bel- és külpolitikai bonyodalmakhoz vezethetett. Úgy érezték, hogy mivel a kancellár a birodalom egyik alappillérét képező magyar nemzetnek sorra engedményeket tett, ezzel feloldhatatlan ellentmondáshoz jut majd el, hiszen ezzel saját bázisát, a német liberálisokat, kényszerült gyengíteni, s ezáltal politikája egyre népszerűtlenebbé válik körükben. A problémák tehát „a nagy és egyre sűrűsödő félelem, a német politikusok körében, Magyarország befolyásának túlsúlyától ... A Német Párt abbéli tehetetlensége, hogy korlátozza ezt vagy szembeszegüljön ezzel a befolyással a közös ügyekkel kapcsolatos megállapodás vitás kérdéseiben.”⁴⁴ Azt is látták azonban, hogy a növekvő magyar tekintély eltérő külpolitikai érdekek kifejezésének kedvezhet, és ez a Monarchia egészének külügyi irányváltoztatását eredményezheti. Magyarország földrajzi helyzetéből adódóan a nagyobb balkáni aktivitás és a keleti kérdésben határozottabb lépések megtétele következett annak ellenére, hogy — és ezt megnyugvással szemlélték Londonban — a kiegyezést követő években kétség sem férhetett ahhoz, hogy Magyarország számára létfontosságú az európai béke fenntartása, és még a porosz politikusok szíréhangjai sem tudták kalandorakciókra csábítani a meghatározó politikusokat, de a közvéleményt sem.

„Van szerencsém csatolni egy cikket a Pester Lloydból, amely azt fejtegeti, milyennek látják Magyarországon az Ausztria és Poroszország közötti kapcsolatokat; a cikk azt is igyekszik bemutatni, hogy ennek a királyságnak alapvető érdeke a béke fenntartása.”⁴⁵

Néhány héttel később: „A csatolt cikk a Pester Lloyd független folyóiratból származik. A cikk írója a porosz sajtó hangneméből feltételezi, hogy Bismarck gróf politikájának egyik célja ellenségeskedést szítani Ausztria és Magyarország között; erőteljes hangsúllyal állítja, hogy ennek a politikának Magyarországon nincs esélye a sikerre.”⁴⁶

Nagy-Britannia és az Osztrák—Magyar Monarchia külpolitikai kapcsolatai

1867 áprilisában az újra felizzó porosz—francia ellentétek idején körvonalazódó brit magatartás általánosítható az egész korszakra. Mint ez, a Lord Bloomfield és F. F. von Beust között lezajlott döntő fontosságú beszélgetés során is kiderült, Nagy-Britannia a konfliktus idején óvatos és tartózkodó, igyekszik nem vállalni semmiféle véglegesen elkötelező szerepet. A nagykövet érvelése tipikus és megalapozott, a jelen és nem a jövő esetleges komplikációira és hatalmi konstellációira összpontosít. Úgy véli, hogy mivel Anglia egy világbirodalom rendjéért felelős, ezért legfőbb érdeke a béke megőrzése és fenntartása, s mivel a beszélgetés idején még tart ez a béke, Bloomfield szerint felesleges pánikba esni. Beust azonban a porosz—francia háború rémével ijesztgeti a brit diplomatát, s azt is megemlíti, hogy háború esetén, szerinte, az orosz lépések sem fognak elmaradni Keleten, s mindezeket figyelembe véve szövetséget, együttműködést ajánl Nagy-Britanniának, remélve, hogy ezáltal a szigetország hátat fordít majd eddigi „elszigeteltségi politikájának”. „Beust azt mondta, hogy véleménye szerint Anglia és Ausztria érdekei azonosak ... Ausztria nem kíván csatlakozni sem Németországhoz, sem pedig Franciaországhoz ... Azt is megjegyezte, úgy véli, hogy a jövőre vonatkozóan mind Angliának, mind pedig Ausztriának érdekében állna valamiféle titkos megállapodás létrehozása ...”⁴⁷ Lord Bloomfield tisztában van azzal, hogy Ausztria számára fontos tényező a kontinens nyugati felének nyugalma, hiszen így Kelet-Európa felé fordulhat, hogy megakadályozza az oroszok térnyerését a Balkanon. Beust azonban attól is tart, hogy amennyiben semleges álláspontra helyezkedik az európai konfliktusban, esetleg utána magára marad. „Nincs kétségem arra nézve, hogy Anglia arra fog törekedni, hogy távol tartsa magát a kontinensen felmerülő problémáktól, mindaddig amíg ez lehetséges ... világos az is, hogy Beust a Nyugaton esetlegesen kialakuló bármiféle konfliktusokban való aktív részvétel elkerülésére törekszik; ugyanakkor azonban aktív szerepvállalásra készül Európa keleti részén abban az esetben, ha Oroszország kihasználná a Nyugaton várható komplikációkat arra, hogy megkísérelje megvalósítani a Török Birodalommal kapcsolatos — régóta dédelgetett — álmait.”⁴⁸

Néhány nappal e beszélgetés után Lord Bloomfieldnek alkalmá nyílt a császárral való találkozásra egy koncerten, s itt is nagyon mértéktartóan nyilatkozott az angol aktivitással kapcsolatos császári reményekkel kapcsolatban: „A császár kifejezést adott abbéli reményének, hogy Anglia nem határolja el magát a kontinens ügyeitől oly mértékben, ahogyan azt a múltban tette néhány évig, hanem elfoglalja korábbi helyét a nagyhatalmak között, és gyakorolja azt a befolyást, amely oly hasznos volt, és amelyre oly nagy szükség volna a jelenlegi válságban ... Azt válaszoltam, Ófelsége a Királynő kor-

mánya által folytatott politika olyannyira élvezi Anglia népének helyeslését, hogy nehéz volna eltérni ettől az irányvonalától, de abban is biztos vagyok, hogy amennyiben a kormány (az angol kormány — a szerző) befolyása szükséges a béke és megbékéltetés érdekében, akkor az a jövőben nem fogja megtagadni szolgálatát ilyen célok érdekében.”⁴⁹

Az Angliával kötendő szoros szövetség terve nem valósult meg, az általunk vizsgált korszakban azonban találkozhatunk a két nagyhatalom egymás iránti jóindulatú megnyilvánulásainak sokféle esetével.

Miksa tragikus halála Mexikóban (1867. június 19-én kivégezték) növelte az uralkodói szolidaritást a két európai dinasztia között. Ausztria felajánlotta a segítségnyújtást az Indiával megteremtendő távírókapcsolat kiépítésében. Az oroszországi angol nagykövet, Beust kifejezett kérésére, nem jelent meg egy pánszláv konferencián...⁵⁰

Történetek természetesen apró incidensek is, melyek beárnyékolják a két ország viszonyát. 1869-ben osztrák államkötvényeket birtokló brit állampolgárok vártak kárpótlást a Monarchia kormányától, s követelésük nagy fejtörést okozott az angol nagykövetnek és Beustnak egyaránt.⁵¹

A „keleti kérdés”

A megismert dokumentumok alapján, úgy véljük, hogy van néhány fontos azonosság a Nagy-Britannia és az Osztrák—Magyar Monarchia által képviselt keleti politikában.

Az angol állásfoglalás lényege az, hogy ebben a térségben is a kiválás és a be nem avatkozás politikáját kell folytatni. Ennek a politikának lényeges eleme a Török Birodalom életben tartása és annak elkerülése, hogy Oroszország vagy Franciaország lépjen a Török Birodalom helyére a világnak ezen a részén. Az angol diplomácia eszközei a nemzetközi konferenciák voltak, és azon elv következetes betartása, hogy igyekeztek nem bátorítani és támogatni a keleti birodalom felbomlasztására törekvő erőket.

Nyilvánvaló, hogy a megszerveződő Osztrák—Magyar Monarchia számára egyéb szempontok is felmerültek. A Török Birodalom fenntartása és megőrzése a felbomlástól ennek a politikának is lényeges, bár nem döntő célkitűzése volt, s az események hatására ez az elképzelés erőteljesen módosult, hiszen a balkáni helyzet változékonysága és a Török Birodalom stabilitásának hiánya miatt a Monarchia folyamatos és fokozódó aktivitásra kényszerült ebben a térségben. Valószínű az is, hogy a soknemzetiségű Török Birodalom bomló állapota a Monarchia vezető politikusai számára az ő birodalmuk jövőjének egyik lehetőségét vetítette előre. A keresztény (szláv) lakosság védelme, az orosz befolyás ellensúlyozása, a saját befolyás kiterjesztésének lehetősége mindinkább a Monarchia politikusainak érdeklődését is felélesztette. Ez a figyelem és érzékenység annál inkább indokoltnak tekinthető, mivel fennállt annak a lehetősége, hogy a balkáni erőviszonyok esetleg a Monarchia számára kedvezőtlenül fognak átrendeződni.

Lord Bloomfield világosan látta 1867-ben, hogy a Balkán térségében Ausztria fokozódó aktivitásával kell számolni. A krétai görög lakosság törökellenes felkelésének (1866 nyarán tört ki) idején körvonalazódott az ebben a térségben jellemzővé vált angol és osztrák magatartás.

A brit nagykövetet meglehetősen váratlanul érték Beustnak az angol aktivitásra, a fokozottabb angol beavatkozásra és a közös fellépésre irányuló türelmetlen kérdései: „Báró Beust sajnálkozását fejezte ki amiatt, hogy Anglia változatlanul kevés hajlandóságot mutat a keleti kérdésben való aktívabb szerepvállalás kérdésében.”⁵² „Öccellen-

ciája ismét kifejezte az elmúlt héten már kifejtett azon reményét, hogy Angliával együttműködve rábírja a Portát, hogy az minden lehetséges engedményt megtegyen a keresztény lakosságnak annak érdekében, hogy elkerülhető legyen a robbanás a Török Birodalomban.”⁵³ „Megjegyeztem báró Beustnak, hogy némiképp meglepett az, hogy Ausztria teljesen feladja hagyományos törökországi politikáját, s hogy ez a gyökeres változás engem teljesen váratlanul ért, s az az elszántság is, amellyel a görögök érdekeit támogatni látszik...”⁵⁴

Az angol állásfoglalás e kérdésben is teljesen egyértelmű, s Kréta kapcsán Lord Bloomfield így fogalmaz a görög uralkodó előtt (a görög királyi pár 1867 novemberében látogatást tett Bécsben): „...Mint Törökország egyik szövetségese és barátja, annak belső ügyeit tekintve Anglia nem térhet el a be nem avatkozás politikájától...”⁵⁵

Az átmeneti megoldást a krétai görög lakosság sorsát illetően az 1869-es párizsi nagyhatalmi konferencia jelentette (1869 január), bár a tárgyaló feleknek nem lehettek különösebb illúzióik a megállapodások tartósságát tekintve, hiszen ezek értelmében a török uralom továbbra is megmaradt a szigeten, az osztrák–magyar fél viszont szélesebb összefüggésben kívánta szemlélni a keleti kérdést: „Őexcellenciája (Beust — a szerző), úgy tűnt, most elfogadja és érvényesnek tekinti Méltóságod⁵⁶ táviratának érvelését, és még vitatkozni sem próbált a benemavatkozási politika kérdésében, nem úgy mint néhány nappal előbb, amikor 1867-es programjára hivatkozott. Most azonban úgy vélte, hogy a távirat sok olyan dolgot tartalmaz, melyek kedvező hatást gyakorolhatnak a keleti kérdés kezelésében. Úgy tűnik, hogy gróf Beust hajlandó teljes mértékben a párizsi konferencia rendelkezéseinek megfelelően cselekedni és igyekszik nem megzavarni a nagyhatalmak között fennálló harmóniát.”⁵⁷

A nagykövet ezzel kapcsolatban a következőket mondta Beustnak: „... nekem úgy tűnik, hogy a nagyhatalmaknak egységesen és szilárdan ragaszkodniuk kell a nyilatkozathoz (a párizsi konferencia nyilatkozatához — a szerző.); valószínűnek tartom, hogy idővel békés megállapodás alakul ki...”⁵⁸

Az angol külpolitika számára a másik fontos kérdés — mivel a Török Birodalom gyengesége miatt reális lehetőségnek tekintette annak felbomlását — a balkáni átszerveződés volt. különös tekintettel arra, hogy milyen lesz a kapcsolat Ausztria és Oroszország között. Oroszország és Franciaország keleti, balkáni térnyerése sem Nagy-Britannia sem pedig az Osztrák–Magyar Monarchia számára nem volt, nem lehetett elfogadható. Az érdekezésségből azonban még nem következik együttműködés: „... Ausztria látja, hogy Oroszország minduntalan intrikál; és ha valaha a Török Birodalom darabokra hullik, Ausztria biztosan szembekerül majd Oroszországgal, ezért a tőle telhető legnagyobb erőfeszítéssel igyekszik majd egy részt biztosítani magának a „beteg ember” örökségéből. Ausztria tehát saját létezésére nézve veszélyesnek tartja, ha Oroszország, illetve szövetségesei lesznek Törökország kizárólagos örökösei Európában. Nem férhet kétség ahhoz, hogy Ausztria egy napon arra fog törekedni, hogy anektálja a vele határos török tartományok egy részét, mindemellett jelenleg a nyugati hatalmak segítségét várja a szerbiai és makedóniai helyzet konszolidálásához, mindaddig, amíg van remény arra, hogy ezek az államok választalat képeznek az orosz terjeszkedéssel szemben.”⁵⁹

Néhány héttel később Lord Bloomfield Beust kancellár szavait idézi egyik jelentésében: „... arról is beszélt, hogy nem szabad szem elől téveszteni a szláv lakosság érdekeit. Éppen ezért úgy gondolta, elérkezett az az idő, amikor a legokosabb megváltoztatni Ausztria Törökországgal szembeni politikáját. Közbevettem, hogy lehetséges, hogy

Törökország 'beteg', de az is lehet, hogy még hosszú ideig életben marad és — a birodalom fenntartása érdekében alkalmanként megnyilvánuló igyekezet esetében — évekig is létezhet annak ellenére, hogy Oroszország és Franciaország szakadatlan erőfeszítéseket tesz meggyengítésére ... lehet, hogy sor kerül megegyezésre Franciaország és Oroszország között Törökország felbomlásakor, de az is lehet, hogy nem; ám ha eljön az idő, Nagy-Britannia kész aktív szerepvállalásra Keleten...⁶⁰

Ezekben a napokban Beust utasítja a londoni osztrák követet, Apponyi grófot, hogy beszéljen a külügyminiszterrel, „... és sürgesse Őfelsége, a királynő kormányát törökországi politikájának újragondolására ... Az ő (Beust — a szerző.) elképzelése az, hogy Oroszország befolyása gyorsan terjed és óriásivá terebélyesedhet ... Én csak azt tudtam megismételni, amit már néhány nappal ezelőtt is közöltem, mi Törökországban és másutt is, a be nem avatkozás politikáját folytatjuk ...”⁶¹

Különösen érdekes Lord Bloomfield 1867. október 31-i távirata, amelyben annak a személyes meggyőződésének ad hangot, hogy az Osztrák—Magyar Monarchia és Oroszország közötti romló viszonyokért a felelősség az orosz felet terheli. Ezt a véleményt a brit nagykövet a bécsi orosz nagykövet előtt fejtette ki: A kapcsolatok „helyzete semmiképpen sem kielégítő. Azt is kifejtettem neki, hogy ez főként a pánszláv mozgalomnak tulajdonítható, amely Ausztria legfőbb érdekei ellen irányul, és megnehezíti számára az általa végzett alkotmányozó tevékenységet. A pánszlávok ugyanis minden tőlük telhetően megtesznek annak érdekében, hogy megakadályozzák a birodalom pártjai és nemzetiségei egyetértésének létrejöttét, amin pedig a kormány is fáradozik.”⁶² Szintén a két fél közti bizalmatlanságot jelzi ez, a Beustot a szerbiai és montenegrói intrikákkal kapcsolatban idéző jelentés: „...láthatóan nem kételkedik ezek komolyságában és főként orosz ügynököknek tulajdonítja őket.”⁶³

Egy évvel később még mindig a krétai események hatása és a balkáni helyzet ingtagsága határozta meg a keleti politikát. Lord Bloomfield a volt bécsi orosz nagykövettel, Stackelberg gróffal beszélgetve ismerkedett az orosz állásponttal: „Nyilvánvaló, Stackelberg gróf e tárgyban tett kijelentésének szellemisége Szentpétervárról eredeztethető, és Oroszország azt a látszatot kívánja kelteni, hogy Ausztria aktívan részt vesz a Török Birodalom egyes tartományaiiban élő keresztény lakosság izgatásában, ugyanakkor teljességgel visszautasítja a segítség szükségességének elismerését, hogy Krétán az autonómia alapelve érvényesüljön, és ugyanígy a Török Birodalom más részein is, melyek, az orosz várakozásokkal összhangban, fokozatosan leválnak majd a szultán európai domíniumairól. Úgy beszélt, ahogy minden orosz tenné: szerintük Törökország végső haláltusáját vívja, és abban hisznek, hogy még barátai segítségével sem képes életét jelentősen meghosszabbítani.”⁶⁴

1868—1869 folyamán a balkáni helyzet instabil volta és veszélyessége ellenére az osztrák—magyar külpolitika, vállalva időnként a háború kockázatát is, a keleti politikában mindinkább a diplomácia eszközeinek felhasználására, és ezek segítségével a status quo fenntartására törekedett. Mindezt a külföldi megfigyelők is észrevették, s Lord Bloomfield jelentésében a következőket olvashatjuk a boszniai helyzettel kapcsolatban: „Titkos forrásból értesültem ... hogy nyilvánvaló egyetértés alakult ki ebben a kérdésben, nemcsak Törökországgal, hanem Franciaországgal is ... Ausztria kész katonai segítséget nyújtani Törökországnak, amennyiben Törökország igényli ezt ... ugyanakkor azonban nincs okom azt feltételezni, hogy Ausztria ebben a pillanatban túlzottan kívánna az aktív fellépést a keleti ügyekben; ezért azt gondolom, amit Ausztria el akar érni és remél, az a béke és a status quo fenntartása.”⁶⁵

A Bécs—Konstantinápoly vasútvonal kiépítése is, a nyilvánvaló gazdasági előnyök mellett, Törökország nagyobb biztonságát volt hivatva megteremteni. „Itt úgy vélik, hogy ha a vasúthálózatnak ez a vonala kiépül, az a béke garantálását jelentené azáltal, hogy megfelelő feltételeket biztosítana katonai egységek könnyű és gyors szállítására. Nyugat-Európából Törökország védelmére, bármely olyan esetben, ha Oroszország újra háborúval fenyegetné az Ottomán Birodalmat.”⁶⁶

A balkáni változásokban mind az osztrák, mind az orosz fél nagy veszélyeket és nagy lehetőségeket látott és igyekezett az eseményeket saját hasznára fordítani. Ilyen összefüggésben vetődött fel Mihály szerb herceg meggyilkolását követően az utódlás kérdése a kancellár és a nagykövet megbeszélései során: „... (Beust) azt a bizalmas észrevétel tette, hogy nem volna ellenére Szerbia, Moldova és Havasalföld uniója Hohenzollern Károly herceg uralma alatt ... határozottan ellenzi azonban Miklós montenegrói herceget, attól tartva, hogy az ő jelölését Oroszország támogatja. Én azt válaszoltam, hogy véleményem szerint nagyon valószínűtlen, hogy a szerbek Károly herceget választanák jövőbeli uralkodójuknak vagy hogy szívesen látnák országuk kormányát Moldova és Havasalföld fejedelemségeivel egyesítve, a két nép közötti szeretetből fakadó együttérzés hiányában.”⁶⁷

A román fejedelemségekkel kapcsolatos események újra meg újra megzavarják a Monarchia és Oroszország viszonyát. Beust tájékoztatta az angol diplomatát a legújabb fejleményekről: „Zavargások törtek ki a 'provinciákban', melyeket a zsidókérdés idézett elő; komoly katonai összeütközésekre is sor került. Öexcellenciája kijelentette, hogy olyan nagy zűrzavar uralkodott az országban, hogy orosz beavatkozástól kellett tartania, és meglehet, csapatainak bevonulásával is; ha ez a helyzet alakul ki. Ausztria nem maradhat tétlen, s úgy érezné, neki is kötelessége katonai ellenőrzés alá venni a Fejedelemség egyes részeit.”⁶⁸

Lord Bloomfield általában nem bízik az orosz jóakarásban, ezt bizonyítják következő gondolatai is, melyek Albert főherceg és II. Sándor, a varsói békét elősegítő találkozásával kapcsolatban fogalmazódtak meg: „Beust gróf mondta nekem, hogy ő hisz abban, hogy ez a találkozó a két dinasztia közti jó kapcsolatok kialakulása felé mutat, és hogy a főhercegnek nagy örömet okozott, hogy az orosz cár a Szent György katonai rend nagykeresztjét adományozta neki.”⁶⁹ A nagykövet nem állhatja meg Beust utolsó szavaira azt a megjegyzést tenni, hogy a nagyherceg ugyanazt kapta a cártól Custozzáért, amit a porosz király Königrätzért ...⁷⁰

1870-re mindenki számára világossá vált, hogy Magyarországnak eltérő érdekei vannak a keleti politikában. A kancellárra hivatkozva ezt a kérdést így látja az angol megfigyelő: „A magyar miniszterelnök sok honfitársához hasonlóan aggódik — Beust szerint — Ausztriának a szlávok közti befolyásának kiterjesztése miatt. Szerintük Ausztriában azt képzelik, hogy egy napon országuk képes lesz Oroszországgal vetélkedni ezekért a területekért. Beust gróf az ügyet teljesen más megvilágításban látja, és minden lehetőséget megragad arra, hogy támadja ezeket a véleményeket. Úgy véli, hogy amennyiben közös adminisztrációs rendszer jön létre Szerbia és Bosznia-Hercegovina között, ez csak Oroszország számára volna előnyös, hiszen annak célja hatalmát az Adriai-térség irányában kiterjeszteni, ám ezzel súlyosan megsértené Ausztria érdekeit.”⁷¹

Az európai kisállamok sorsa 1867 és 1871 között

1867 áprilisában az európai kisállamok helyzete került a nagyhatalmak érdeklődésének homlokterébe. A porosz—francia ellentét elmélyülésének háttérében a Luxemburgban állomásozó porosz csapatok sorsa és az ország jövőjének kérdése állt. Mivel a luxemburgi hercegség tagja volt az 1815-ös, Napóleon elleni koalíciónak, ezért porosz csapatok állomásoztak területén. III. Napóleon azonban, az 1866-os porosz sikereket ellensúlyozandó, szerette volna bekebelezni a kis hercegséget. Az angolok megijedtek, mi lesz, ha Franciaország lábbal tiporja az 1815-ös határmegállapodásokat? A vitás kérdések rendezésére ült össze a londoni konferencia 1867 májusában; a tárgyalások eredményeként a porosz hadsereg egységeit kivonták Luxemburg területéről, és elfogadták a hercegség semleges státuszát.⁷²

Az angol és osztrák állaspontok között egyetértés mutatkozott abban, hogy mindkét fél elszántan ragaszkodott az európai béke fenntartásához. Az angol vélemény lényege az, hogy a térségben nem történhetnek a Belgium függetlenségét veszélyeztető változások és meg kell akadályozni az esetleges francia térnyerést is: „... Anglia politikájának lényege a béke. és bármilyen, a béke folytonosságát biztosító lépést elfogadhatónak tekinthetünk, feltéve, hogy nem kerül sor Belgium függetlenségének veszélyeztetésére vagy területének csökkentésére.”⁷³

Az osztrák elképzelés is ismert volt Londonban, mely szerint „Luxemburgot Belgiumhoz csatolják, és Franciaország a belga határ Philippeville-nél történő kiigazítása-kor kapna egy Luxemburggal megegyező nagyságú területet.”⁷⁴ Az angol álláspont szerint Belgium léte az európai nagyhatalmi egyensúly fontos eleme. a Monarchia sorsát viszont csak annyiban érintette, hogy ha ebben a térségben nincs nyugalom, akkor a béke tartóssága másutt is veszélybe kerülhet.

Lord Bloomfield arról is beszámol egyik jelentésében, hogy hogyan látják Bécsben az angol külpolitika törekvéseit és hatását: „Beust gróf azzal folytatta, hogy az utóbbi évek tartózkodó angol politikája bátorítólag hatott a kontinens államaira, melyek annexióról álmodoznak; e politika azt a képzetet keltette, hogy Anglia nem kívánja korlátozni ambícióit. Ő (Beust) ezt rendkívül sajnálja és attól tart, hogy ezt a politikát Anglia is megbánja majd és egy napon sajnálni fogja, hogy elveszíti régi szövetségeseit. Azt válaszoltam erre, hogy mi boldogan folytatjuk, az egyetértés jegyében, politikánkat Franciaországgal, és bízom a Császár Anglia iránti jóindulatában; országunk — és ezt Őcsászári Felsége is jól tudta — nagyon is érdekelt Belgium függetlenségében. Bízom a császár jóindulatának folytonosságában, amely lehetővé teszi a két ország számára egymás megértését, amelynek a béke folyamatosságát kell eredményeznie. Abban is bízom, hogy Beust gróf teljes komolyságában tekint a Belgium és Franciaország között kialakult problémás helyzetre, és felajánlja befolyását az egyetértés felé vezető út egyengetésében, a Belgium függetlenségével és semlegességével kapcsolatos szerződésben foglaltak alapján. (Beust gróf) válaszként kijelentette, hogy Ausztria érdeke a béke és országának annak eléréseért munkálkodni.”⁷⁵

S egy évvel később ugyancsak ebben a kérdésben az angol nagykövet a következőképpen foglalja össze a kancellár álláspontját: „Biztos vagyok abban, hogy (Beust) véleménye szerint valamely független állam háborút viselhet egy másik független állammal anélkül, hogy bármely más ország véleményét kikérné, a semleges államok esetében azonban ezt a szokást nem lehet alkalmazni, s úgy gondolja, hogy Belgium, Svájc és

Luxemburg azon államok kategóriájába tartozik, amelyeknek területét sem elfoglalni nem lehet, sem pedig ügyeikbe beavatkozni nem lehetséges anélkül, hogy a beavatkozók ne viselnék az említett államokkal kapcsolatos szerződések megszegéséért a felelősséget.”⁷⁶

Itália

E térségben az Osztrák—Magyar Monarchia számára a római katolikus egyházfővel és magával Rómával kapcsolatos kérdések rendezése volt az elsődleges feladat. A megoldást nehezítette az a tény, hogy F. F. von Beust protestáns volt, s a kérdés rendezéséhez a kancellár és a császár közti teljes egyetértésre volt szükség. Lord Bloomfield is érzekelte a problémát, s Beustról szólván megjegyzi: „Helyzete furcsa és szokatlan e birodalom protestáns minisztereként, s ezzel magyarázható, hogy tartózkodóbbnak kell lennie, mint ez egyébként szándékában állna...”⁷⁷ Ugyanebben a jelentésben szó esik Beust terveiről is: „...reménykedett abban, hogy bár elkerülhetetlennek látszik Róma idegen hatalom általi megszállása, ez talán háború vagy komolyabb összetűzés nélkül valósul majd meg, feltehetőleg Franciaország és Itália közti egyetértéssel. Képtelen voltam bármiféle információt szerezni azzal kapcsolatban, hogy mik az ő elvárásai egy ilyen okkupáció megtörténte esetében, hiszen minden gondolatát az foglalta le, hogyan tudná megakadályozni, hogy Ausztria is belekeveredjen az eseményekbe... (s az osztrák közvéleményt említve — a szerző) abban bíznak, hogy a Pápa számára biztosítanak egy, az önálló létezéshez szükséges területet, és Rómát megtarthatja székhelyül.”⁷⁸

Osztrák vélemény a kérdésről 1871-ből: „... a Pápanak teljes szabadságot kell biztosítani a lélek ügyeiben, de világi hatalom nélkül...”⁷⁹

Az ezt követő években az angol diplomácia elégedetten szemlélte Itália és az Osztrák—Magyar Monarchia közeledését: „Őexcellenciájának tolmácsoltam Őfelsége a Királynő kormányának elégedettségét a császári kormány Itáliával folytatott politikájával kapcsolatban.”⁸⁰

Londonba küldött jelentésében azonban Beust kritikus véleményéről is beszámol, aki így nyilatkozott az olasz politikáról: „Az olasz kormány politikáját ... általában pillanatnyi érdekek diktálják, és nélkülöz bármiféle szilárd alapot.”⁸¹

Franciaország

1867-ben megalapozottnak tűnt az osztrák—francia viszony rendezése és a két ország közti harmonikus kapcsolatok kialakítása. A dinasztikus szolidaritás, a poroszellenesség, a kancellárnak a francia nép felé megnyilvánuló szimpátiája (amely még akkor erősödött meg, amikor Beust szász miniszterként működött) — ezek a tényezők mind az együttműködés megteremtését látszottak előmozdítani.

Felmerültek azonban bizonyos kételyek is: az 1866-os katonai összeomlás után milyen érték lehet Franciaország számára Ausztria szövetsége. Az angol politikusok úgy vélték, hogy az osztrák—francia együttműködés fontos eleme az európai hatalmi politikának, növeli az európai béke szilárdságát, mindemellett a francia magatartást kiszámíthatatlannak tartják, és nincsenek illúzióik ezen a téren. Franciaország nem remélhetett sokat Ausztriától: „A francia nagykövet a továbbiakban azt is elmondta nekem, hogy mielőtt elhagyta Párizst, a császár megkérdezte tőle, hogy mit gondol, háború esetén Ausztria

semlegességét kívánja-e megtartani vagy kész szolgálnia a francia ügyet. Mire ő (a francia nagykövet — a szerző) azt felelte Öcsászári Felségének, hogy Franciaországnak nem szabad Ausztriára számíttania, amely, véleménye szerint, megtartja semlegességét ameddig csak lehetséges...⁸²

III. Napóleon és felesége ausztriai látogatása (Salzburg. 1867. aug. 18—21.) alkalmat adott a két ország közötti nézetazonosság megfogalmazására. Lord Bloomfield a bécsi francia nagykövet előtt a következő észrevételt tette: „... biztos vagyok abban, hogy kormányom meglepéssel fogja venni a salzburgi megbeszélések tényét, hiszen ezek a megbeszélések kifejezetten az európai béke érdekeit szolgálták...⁸³

Anglia számára fontos volt az is, hogy III. Napóleon nem kapott bátorító ígéreteket Ferenc Józseftől egy esetlegesen kirobbanó francia—porosz háború esetére: „Értesültem (Lord Bloomfield — a szerző) továbbá arról is, hogy Napóleon császár Párizsba való visszaérkeztekor már biztosan tudta azt ..., hogy Franciaország, háború esetén, nem számíthat nagyobb katonai támogatásra Ausztria részéről...⁸⁴

A salzburgi találkozó jelentőségét a következőképpen foglalja össze a bécsi angol nagykövet: „...világossá vált számomra az, hogy a salzburgi találkozó a jövőre nézve általában növekvő egyetértést hoz majd Bécs és Párizs között, és hogy Ausztria továbbra is kísérleteket tesz majd arra, hogy Franciaországot elválassa Oroszországtól, és hogy megújult erővel demonstrálja a francia kormány előtt azt a veszélyt, amelyet az Oroszország által oly lelkesen támogatott nagyszláv mozgalom jelent Európa számára; s ezt a mozgalmat Ausztria úgy tekinti, hogy veszélyezteti érdekeit mind az országon belül, mind pedig Keleten...⁸⁵

Majd a kancellárt idézve így folytatja: „... nem bizik a béke hosszú ideig való fenntartásának lehetőségében. Nem hiszi, hogy a francia kormánynak e pillanatban szilárd elképzelései volnának, de felkészültek minden eshetőségre; és arról a biztosítékról, melyet a francia miniszter a békére vonatkozóan adott az a véleménye, hogy ez lehet a nyilatkozók őszinte kívánsága, és a francia nép valószínűleg nem készül a háborúra, de így volt ez 1859-ben is, amikor az események hirtelen és a béke-megnyilvánulások ellenére következtek be. Franciaország háborús cselekmények részesévé lett. Ez, véli ő, bármely pillanatban ismét bekövetkezhet, és szükség esetén Franciaország, természetesen, most is éppoly felkészült mint akkor volt...⁸⁶

A francia—porosz háborút megelőző hónapokban a nagykövet így látta az Osztrák—Magyar Monarchia és Franciaország viszonyát: „Politikája (Beusté — a szerző) valamennyi országgal rendezett, különösképpen Franciaországgal, melyet Ausztria természetes szövetségésének tekint, és amellyel széles körű és kielégítő kapcsolatokat tart fenn általános politikai kérdésekben...⁸⁷

Poroszország

A könnigrázi váratlan és megsemmisítő vereséget (1866) követően 1867 tavasza enyhülést ígért Poroszország és a Monarchia kapcsolatrendszerében. De a luxemburgi krízissel kapcsolatban újra kialakuló háborús veszélyhelyzet állásfoglalásra kényszerítette Ausztriát is. Lord Bloomfield e témában is folytatott beszélgetéseket Beust kancellárral: „Néhány általános beszélgetésben szóba került, hogy milyen álláspontra helyezkedik majd Ausztria a Franciaország és Poroszország közti háború kitörése esetén, s nyilvánvaló, hogy bár létezik a Poroszország irányában megnyilvánuló izzó gyűlölet, és a maga-

sabb társadalmi körökben nagy a revans utáni vágy ... azonban ő (Beust — a szerző) elégedett volna a semlegesség megőrzésével.”⁸⁸

Ez a kettőség fogja mindvégig jellemezni az osztrák, majd osztrák—magyar, Poroszországgal kapcsolatos érzelmeket és külpolitikát az általunk elemzett korszakban. A Poroszországgal szembeni aktív, fegyveres fellépéshez hiányoztak mind a szükséges diplomáciai, mind pedig a nélkülözhetetlen katonai feltételek. Létezhetett természetesen olyan elgondolás, melyben a racionális érvek a háttérbe szorulhattak volna, ám a kockázat elrémítően nagy volt. Nagy-Britannia békét kívánt a kontinensen, míg Oroszország a kétfrontos háború rémét idézte az Osztrák—Magyar Monarchia politikusai elé. Beust véleménye szerint: „... Poroszország mindig aktív Prágában és Pesten, valamint a fejedelemségekben, ahol titkos ügynökei Ausztria érdekei elleni intrikálással foglalkoznak.”⁸⁹

Az angol diplomata tárgyilagosan ítéli meg a porosz—osztrák sajtóháború idején is, arról biztosítva az angol külügyminisztert, hogy „... nincs háborús párt a birodalomban. Valamennyi párt meggyőződése, hogy a béke elengedhetetlen a hadsereg újjászervezéséhez, az alkotmány fejlesztéséhez, amelyet jelenleg valósítanak meg, mindezek befejezése többé-kevésbé a külföldi tőkebefektetésektől függ, és egy újabb háború vállalása a jelenlegi helyzetben az egész Osztrák—Magyar Monarchiát a megállíthatatlan felbomlás folyamatába sodorná.”⁹⁰

A bécsi porosz követvel is tanulságos beszélgetést folytatott Lord Bloomfield a porosz—osztrák ellenségeskedések kérdésével kapcsolatban: „... (a porosz követ — a szerző) titokzatosan megjegyezte, hogy részben gróf Beust állt útjába a két kormány közti jobb kapcsolatok visszaállításának. Bismarck személyes ellenszenvvel viseltetik vele (Beust — a szerző) szemben, és ő nem lát semmiféle esélyt a két ország közötti kapcsolatok fejlesztésére mindaddig, amíg gróf Beust az ausztriai ügyek irányítója. Azt mondtam báró Werthernek, hogy igen veszélyes következményekkel járhat gróf Beust kormányának megbuktatását megkísérelni — és Beust sem fog könnyedén lemondani hivataláról. Beust felbecsülhetetlen értékű és hasznos változtatásokat valósított meg a birodalomban és élvezzi a császár valamint az alkotmányos párt támogatását.”⁹¹

1869 kora tavaszán a brit követ jelentéseiben nagyon sok szó esett a francia—porosz háború lehetőségéről, s arról, hogy az esetlegesen bekövetkező háborúban milyen álláspontra helyezkednek a délnémet államok és az Osztrák—Magyar Monarchia: „Amikor csak alkalom nyílt a beszélgetésre gróf Beusttal, ő mindig egyértelműen azt kívánta velem megértetni, hogy nem akar belekeveredni a délnémet államok ügyeibe, s politikája szigorúan a prágai békekötés pontjain alapul, de rendszerint azt a benyomást keltette, hogy a délnémet államok által kedvezőtlenül fogadott növekvő porosz befolyás miatt nem valószínű, hogy ezek a Majnától délre fekvő államok a közeljövőben terveznék az egyesülést az Északnémet Szövetséggel.”⁹²

A dinasztiai vezetők közti kapcsolatok sem adtak okot különösebb optimizmusra: „Attól tartok, hogy évek telnek el még addig, amíg a szívélyes vagy akár csak jó kapcsolatok újra helyreállíthatóak lesznek a két dinasztia között...”⁹³

A porosz herceg bécsi látogatásának (1869. október) ténye és egyéb apró jelek mégis arra mutatnak, hogy a kapcsolatok átmenetileg normalizálódtak. „Gróf Beust megmutatta nekem a táviratot, melyben gróf Wimpffen (a berlini osztrák követ — a szerző) jelentést tesz a gróf Bismarckkal folytatott első megbeszélésről ... fontos változás az osztrák és porosz kormány kapcsolataiban ... jelenleg jó megértés van közöttük...”⁹⁴

A francia—porosz háború és az orosz aktivitás a „keleti kérdés”ben

A háborút közvetlenül megelőző időszak legfontosabb diplomáciai fejleményeinek a javuló osztrák—porosz kapcsolatok és a porosz—orosz közeledés tekinthető.

Mint azt az előző fejezetben láthattuk, a francia—porosz ellenségeskedés meghatározta az európai külpolitikai kapcsolatokat, és nem lehetett kizárni annak lehetőségét sem, hogy fegyveres összecsapásra kerül sor a viszálykodó felek között. Mindezek ellenére úgy tűnik, hogy mind az Osztrák—Magyar Monarchia, mind pedig Nagy-Britannia diplomáciájának vezetőit váratlanul és felkészületlenül érték az 1870-es nyári események: egy Hohenzollern jelölése a spanyol trónra és az emiatti francia tiltakozás ereje és szenvélyessége.

Lord Bloomfield 1870. július 9-én, egy titkos jelentésben említi meg először az osztrák aggodalmakat: „Nagy félelem uralkodik itt azzal kapcsolatban, hogy milyen hatást vált ki Berlinben az első francia nyilatkozat. Gróf Wimpffent arra utasították, hogy mérsékletet sürgessen, és gróf Beustnak nincsenek kétségei afelől, hogy Őfelsége a Királynő kormánya is hasonlóképpen fog cselekedni annak ellenére, hogy a Hohenzollern-jelölés kérdésének felmerülése óta semmiféle hír sem érkezett gróf Apponyitól. Gróf Beust bízik abban, hogy a nehézségek növekedése esetén Őfelsége a Királynő kormánya nem fog idegenkedni attól, hogy közvetítsen Franciaország és Poroszország között.”⁹⁵

Az angol követi jelentésből pontosan körvonalazható a válság idején megmutatkozó osztrák—magyar politikai magatartás. Annak ellenére, hogy a vezető politikusok és a felső társadalmi rétegek szimpátiával fordultak a franciák felé, az osztrák—magyar politika lényege ekkor „mindent elkövetni annak érdekében, hogy elősegítsék a Franciaország és Poroszország között kialakult nehézségek békés megoldását ... E szerencsétlen ügygel kapcsolatos néhány általános jellegű beszélgetésünk során Beust gróf rosszallását és sajnálkozását fejezte ki azon meggondolatlan szóhasználat miatt, mellyel a francia kormány élt a Parlamentben, és amelynek következményei a helyzet növekvő nehézségei és veszélyei lehetnek, és amely leginkább megnehezíti a barátságos megoldást.”⁹⁶

1870. július 11-én a helyzet még kritikussabbnak mutatkozott: „(Beust) nem titkolhatja előttem, hogy amennyiben Poroszország királya vonakodik visszautasítani Hohenzollern Lipót herceg jelölését, ő nem lát lehetőséget a két hatalom közti kompromisszumra — jelenleg mindent sötétnek és reménytelennek ítél.”⁹⁷

1870. július 16-án a nagykövet két másik fontos összefüggésre is utalt jelentésében. Az egyik a magyar állásfoglalásról, a másik pedig az osztrák semlegesség döntő feltételéről számol be: „Andrássy gróf, a magyar miniszterelnök kijelentette, hogy a Külügyminisztérium szakadatlanul munkálkodik a béke érdekében, és ebben a szellemben folytatja tevékenységét, továbbá biztosította a Házát, hogy tökéletes összhang létezik a bécsi kormány és Pest között ebben a kérdésben ...”⁹⁸ Valamint: „Ausztria megőrzi semlegességét, anélkül, hogy ezt nyilatkozatban is kijelentené, mindaddig, amíg Oroszország nem vesz részt a konfliktusban.”⁹⁹

Az angol félelmek ekkoriban leginkább Belgium sorsával kapcsolatosak: „Megkérdeztem Őexcellenciáját, tudna-e valamit mondani Franciaország Belgiummal kapcsolatos szándékairól...”¹⁰⁰

1870. július 20-i elemzésében Lord Bloomfield visszatekint a Beust-korszakra és megpróbál, a közeljövővel kapcsolatban, következtetéseket levonni: „...a (jelenlegi — a szerző) kormány politikájának tendenciája éppen ellentétes a megelőző két kormány po-

litikájával, melyeknek állandó törekvése volt Ausztriát Anglia szövetségeseként látni, gróf Beust azonban úgy gondolta, hogy Ausztria jövője biztosabb lesz és anyagi érdekei így határozottabban fognak érvényesülni, ha a Franciaországgal való kapcsolatot minden más országgal szemben előnyben részesíti...¹⁰¹

A francia—porosz ellenségeskedés idején pedig: „...közismert, hogy a birodalom kancellárjának a francia érdekek iránti készsége rendszeresen megmutatkozik...¹⁰² A keleti kérdésben is egyetértés mutatkozott: „...nem hiszem azonban, hogy bármelyikük (Beust vagy Duc de Gremont — a szerző) is számított volna arra, hogy a Hohenzollern-incidens ilyen gyorsan előidézi majd a dolgok jelenlegi állását, és hogy az jel lehetne az azonnali háborúra...¹⁰³

A francia körök azonban elégedetlenek az osztrák magatartással: „A bécsi közhangulat (és különösen a középosztályé) úgy jelenik meg a sajtóban, hogy az teljes mértékben a kormányt támogatja a szigorú semlegesség politikájában — az általános közvélemény Poroszország mellett áll ... A felső osztályokban és a híres cseh családokban nem él szeretet Franciaország, és még kevésbé annak császára iránt, de lappangó vágy ösztönzi őket a sadowai vereség miatti revansra; másrészt úgy érzik, hogy az Osztrák—Magyar Monarchia szempontjából a poroszok döntő győzelme és az abból következő európai hegemoniájuk végül Ausztria megsemmisülését okozná, ha viszont a franciák győznének, akkor a jelenlegi hanyatlásból talán felemelkedhetne. Bármilyen lesz is az eredménye a háborúnak, Ausztria kilátásai a jövőre nézve nem nevezhetők bátorítóknak és jelen pillanatban hadserege sem annyira felkészült, mint a korábbi években...¹⁰⁴

E sorok is egyértelműen mutatják, hogy a konfliktus idején az osztrák—magyar politikusok manőverezési lehetőségei igen korlátozottak voltak. A semlegesség megőrzésén és az állandóan változó helyzethez való alkalmazkodáson kívül nem kínálkozott más, esetleg jobb megoldás. A legriasztóbbak azonban az esetleges gyors francia vereség következményei voltak, hiszen akkor a Monarchiának a kontinensen szembe kell néznie a porosz—orosz túlsúllyal, és ez veszélybe sodorhatná az Osztrák—Magyar Monarchia európai nagyhatalmi szerepét és keleti pozícióit is.

1870 augusztusában azonban mind angol, mind pedig osztrák részről úgy ítélték meg a helyzetet, s ez megnyugtatólag hatott mindkét oldalon, hogy Oroszország egyelőre nem lép be a háborúba, hiszen hadserege még felkészületlen: „Beust gróf azt válaszolta, hogy a legutóbb Szentpétervárról kapott beszámolókat úgy mutatják, hogy az ország nem túl kedvezően viszonyul Poroszországhoz, és arról is informálták ..., hogy sem a hadsereg, sem a tengerészet nincs olyan állapotban, hogy azonnal háborúba léphessen... Én úgy gondoltam, hogy valamennyi semleges hatalomnak a háború lokális méreteiben tartásán kell munkálkodnia...¹⁰⁵

Az osztrák katonai előkészületek és a nagyhatalmak közti szövetségi kombinációkról szóló híresztelések aggodalmat keltek Londonban, s ez szóba került egy beszélgetésben is (Lord Bloomfield és Beust gróf között): „Kijelentettem, hogy a fegyverkezés, amelyről azt beszélük, hogy folyamatban van Ausztriában, arra kényszerítheti Oroszországot, hogy felhagyjon semlegességével; és úgy tűnik, Berlinben is él valamiféle gyanú Ausztria rejtett szándékaival kapcsolatban ... Beust gróf azt felelte, biztosítva engem, hogy az Osztrák—Magyar Monarchiának nincs szándékában felhagyni semlegességi politikájával. Megemlítettem gróf Beustnak, hogy egyéb híresztelések szintén nyugtalanítást okoztak Berlinben, ezek a híresztelések azt tartalmazták, hogy az osztrák—magyar kormány tárgyalásokat folytat egy jövőbeli szövetségről és kölcsönös együttműködésről

Franciaországgal, Itáliával és Törökországgal ...Őexcellenciája tagadta, hogy bármi igaz is lenne ebből, s ha szabad megjegyezni, még ha szó is lenne ilyesmiről, a porosz hadsereg sikerei úgylis szertefoszlaják szándékaikat.”¹⁰⁶

Lord Bloomfield azonban nem hisz az osztrák—magyar békeszándékban, hiszen egy esetleges francia vereség következménye az volna, hogy Ausztria—Magyarország egyedül állna szemben a porosz és orosz nagyhatalmi törekvésekkel: „Több alkalommal is számot adtam az osztrák kormány erős francia tendenciáival (bár a külvilág felé semlegességről nyilatkoznak) kapcsolatos meggyőződésemmek; a kormány több tagjának hangneme és megnyilatkozása csak erősíti ezt az impressziómat, és attól tartok, hogy amikor elérkezünk a béketárgyalásokhoz, gróf Beust hűséges támogatója lesz a francia érdekeknek ... nincs ember Ausztriában, aki Kuhn tábornoknál (a hadügyminiszter — a szerző) jobban akarná a revansot az 1866-os csehországi katasztrófiáért. Meg kell mondanom, hogy ez az érzés meglehetősen eluralkodott a társadalom felső osztályaiban. A közvélemény és a középosztály véleménye azonban nem változott. Ők és a kereskedők rétege általánosságban inkább Poroszország, semmint Franciaország mellett áll ... Nem titkolhatom el abbéli félelmemet, hogy ez a kormány komolyan azt fontolgatja, hogy előbb vagy utóbb beavatkozik a háborúba...”¹⁰⁷

A francia vereség nem várt híre szeptember 3-án érkezett Bécsbe: „...ezen a reggelen hírek érkeztek a francia hadsereg sedani fegyverletételéről, és arról, hogy Napóleon császár megadta magát a porosz királynak. Ezt követően Beust gróf hamarosan hívatott ... és közölte, feltételezése szerint ez az esemény utat nyit majd a tárgyalásokhoz, és örömeire szolgált Őfelsége a Királynő kormányával tudatni azon reményét, hogy az események után rögtön meg fogják találni az eszközöket a közvetítésre a hadban álló felek között, és biztosítani kívánta általam Lordságodat (vagyis az angol külügyminisztert — a szerző), hogy ő az együttműködés valamely formájára vágyik, hiszen az hasznos lehet és elvezethet e pusztító háború befejezéséhez. Beust gróftól felkészületlenül érte a császári hadsereg ilyen hirtelen összeomlása, és ez természetesen véget vet az itteni körökben meglévő csalóka reményeknek és annak a gondolatnak is, hogy maradt még némi esélye a Császárság ügyének... az osztrák—magyar kormány gondolatai már a francia birodalom bukásából született köztársasági mozgalommal való találkozó felé irányulnak, amely komoly befolyásra tehet szert más országokban is.”¹⁰⁸

Az angolok változatlanul nagyon fontosnak tartották Belgium függetlenségének, a nagyhatalmak általi, ismételt garانتálását. Éppen ezért elégedetlenkedve fogadták az e fontos kérdésben megnyilvánuló osztrák magatartást: „Beust gróf azt mondta, hogy amilyen mértékben óhajtana Belgium semlegességének fenntartását, éppoly mértékben teszi képtelenné Ausztriát földrajzi helyzete arra, hogy ezen ország érdekében Angliához hasonlóan cselekedjék ...nem tekinti tanácsosnak újabb garanciák vállalását... éppen ezért Őfelsége a Királynő kormánya elégedetlen amiatt, hogy két nagyhatalom az eredeti Belgium-szerződés aláírói közül — Ausztria és Oroszország — most, amikor szükség volna rá, kevésbé akar együttműködni Angliával az eredeti szerződés jövője érdekében.”¹⁰⁹

*

1870 őszén Oroszország is elérkezettnek látta az időt a cselekvésre, a balkáni aktivitásra, az 1856-os párizsi békefeltételek revíziójára. Franciaország és Poroszország hadban álltak egymással, az utóbbinak fontos volt az orosz kapcsolat. A vereség hatására Francia-

ország is engedékenyebb magatartást tanúsított Oroszországgal szemben a keleti kérdésben, hiszen a vereség lehetetlenné tette, hogy a francia külpolitika bármiféle ellenállást tanúsítson az orosz igényekkel szemben. Kedvező a pillanat Oroszország számára azért is, mivel az európai hatalmak összhangja megszűnt a Török Birodalommal kapcsolatban. Az Osztrák—Magyar Monarchia nem készült fel egy esetleges háborúra, Anglia pedig szintén nem volt elég erős ahhoz, hogy több helyszínen is beavatkozzék.

Orosz katonai aktivitással nem számoltak sem Bécsben, sem pedig Londonban az európai konfliktus idején. Mégis mindkét helyen figyeltek az orosz magatartásra. 1870 júliusában merült fel komolyabban az orosz álláspont elemzése a nagykövet és a kancellár beszélgetéseiben: „Közöltem gróf Beusttal, hogy információim alapján minden okom megvan azt gondolni, hogy a nagyarányú orosz fegyverkezéstről szóló jelentések valótlanok, de aggodalmamnak adtam hangot a galíciai mozgalommal kapcsolatban, melynek hatására az orosz birodalomban élő lengyelek is megmozdultak, és így Oroszország nem marad az események csendes megfigyelője. S hozzátettem azt is, hogy az orosz cár bizton számíthat egész birodalma támogatására a lengyel forradalom elfojtásában ... Oroszország rosszállón nézte a galíciai kormányzás alkotmányos rendszerét ... és Alfred Potocki gróf úgy véli ..., hogy amennyiben a galíciai események Lengyelországra is hatással lesznek, az orosz kormány megkísérel hatást gyakorolni Ausztriára, amelynek az természetesen ellenáll majd ...”¹¹⁰

1870 őszén a porosz és francia magatartás bátorítólag hatott az orosz törekvésekre. A kancellár biztos forrásból értesült mindarról, ami Thiers szentpétervári látogatásakor történt: „Erre azért került sor, mert Thiers-nek felhatalmazása volt „tisztá lap”-ot ajánlani Oroszországnak a keleti kérdésben, amennyiben az (Oroszország) Franciaország segítségére siet abban, hogy megszabaduljon a jelenlegi nehézségektől ... (Beustnak — a szerző) nincs kétsége afelől, hogy tökéletes egyetértés létezik Poroszország és Oroszország között is a keleti ügyekben.”¹¹¹

A bécsi angol nagykövet az orosz igények konferencián történő megvitatásában egyéni véleményének adott hangot: „Úgy gondoltam, ki kell fejeznem ellenvéleményemet egy ilyen konferenciával kapcsolatban — különösen abban az esetben, ha ennek tervezett helyszíne Pétervár lenne; és azt is meg kell jegyezni, hogy egy ilyen konferencia témájáról előzetesen kell megállapodni, és mindenekelőtt meg kell érteni azt, hogy a jelenlegi háború nincs összefüggésben a keleti kérdéssel; ami pedig Nagy-Britanniát és Törökországot illeti, megfelelő eszközökkel tiltakozniuk kellene az 1856-os szerződések revíziója ellen.”¹¹²

A konferenciát végül Londonban rendezték meg, s a Monarchia képviselője igyekezett meggátolni az orosz törekvéseket, és azt kívánta, hogy ezt a magatartást elítéljék. Az angol vélemény szerint ez azért volt szükséges, „mert gróf Beust lényegesnek tartja, hogy a konferencia eredményeként elmarasztalják Oroszországot, mint olyan hatalmat, amely aláírta a párizsi békét, s a lehető legkisebb mozgásteret engedélyezné Oroszország számára.”¹¹³

Konklúzió helyett

Végül vizsgáljuk meg azt, hogy milyen, egy új európai rend megteremtése felé mutató lehetőségek tűnnek fel a diplomáciai dokumentumokban.

Az angol diplomácia bécsi vezetője a francia—porosz háború következményeit taglalva fontosnak ítélte, hogy felidézze azt a pesti delegációban elhangzott beszédet, amely

a francia—orosz együttműködést látnoki módon vetítette előre: „Mr. Klaczko beszédének egyetlen érdeklődésre számot tartó része az, amelyben bizalmasan megjósolja, hogy a jelenlegi háború elkerülhetetlen következménye az lesz, hogy létrejön egy szövetség Franciaország és Oroszország között.”¹¹⁴

A porosz katonai győzelem és a császárság proklamálása az Osztrák—Magyar Monarchia és Németország kapcsolatainak új alapokra helyezését igényelte. Ezt mindkét oldalon fontosnak ítélték, és angol részről sem ütközött ellenállásba. Nagy-Britannia népe: „örülne ha jó és szívélyes egyetértést tapasztalna Ausztria és Németország között, és ezt e két ország és Európa érdekében állónak tekinti.”¹¹⁵ Majd Beust kancellárt idézve Lord Bloomfield így folytatja: „... legfőbb óhaja Őfelsége a Királynő kormányával való legbizalmasabb együttműködés ...”¹¹⁶

A Monarchia és Németország kapcsolatainak rendezése komoly lehetőséget jelenthetett Oroszország túlzott ambícióinak korlátozására a „keleti kérdés”-ben. Ezzel kapcsolatos a következő gondolatmenet: „A jelenlegi helyzetben nincs okom azt hinni, hogy az orosz befolyás gyors növekedésével kellene számolni Törökországban; Európa érdekeit nagyban szolgálná a keleti kérdésben megmutatkozó egyetértés Németország és a Monarchia között ...”¹¹⁷ Ugyanebben a kérdésben, Beusttal kapcsolatban, megjegyzi: „Ő nem tenne meg mindent, ellentétben Andrassy gróffal, annak érdekében, hogy elnyerje Poroszország szimpátiáját Oroszországgal szemben ...”¹¹⁸

Lord Bloomfield nem hisz abban, hogy a közeljövőben létrejöhetne egy új „Szent Szövetség” az Osztrák—Magyar Monarchia, Németország és Oroszország között a nyugati demokrácia eszméje ellen: „Uram! Bécsi diplomáciai körökben létezik egy olyan elképzelés, mely szerint a Nyugat-Európában terjedő demokráciával szemben a régi Szent Szövetség újjászervezésére volna szükség, a bécsi Udvar, Berlin és Szentpétervár együttműködésével ... Bécs és Szentpétervár kapcsolataiban azonban semmi változást sem látok. Az osztrák kormány az Oroszországgal való jó kapcsolatok kialakítására törekszik, ám nagy különbség létezik a jó és a szívélyes kapcsolatok között. Beust gróf számos alkalommal hajlandónak mutatkozott arra, hogy kedvezőbb kapcsolatokat hozzon létre Oroszországgal, ám ennek megvalósítása lehetetlennek bizonyult Andrassy gróf e kérdésben képviselt nézetei miatt, s hozzátehetem, hogy ennek a nézetnek sok híve van a magyar parlamentben is. Bizalmatlanságuk mit sem változott 1848 óta, amikor az orosz hadsereg segítségével fékezte meg Ausztria a magyar forradalmat. Ezért nem félek attól, hogy amíg Andrassy gróf lesz Magyarország miniszterelnöke, szoros szövetség alakulhatna ki Oroszország és Ausztria között. Franciaország összeomlása a Poroszországgal vívott háborúban azonban arra kényszeríti Ausztriát, hogy új szövetségest keresen, s ezért valószínű, hogy nagyobb egyetértésre törekszik majd Oroszországgal.”¹¹⁹

Jegyzetek

- 1 *Bridge, F. R., Bullen, R.*: The Great Powers and the European States System, 1815—1914. London, 1980. 1—2.
- 2 A kérdéssel kapcsolatban részletesen lásd i. m. 18—19.
- 3 Uo. 18.
- 4 Uo.
- 5 Uo. 19.
- 6 Az életrajzi adatok forrásai: The Dictionary of National Biography, eds. Sir L. Stephen and Sir S. Lee, vol. II. Oxford University Press 1917-től, és Foreign Office List (1869), London.

- 7 A találkozóra 1867. augusztus 18—21 között került sor Salzburgban.
- 8 Foreign Office, London (a továbbiakban: F. O.) 7/726, „titkos”; No. 297. 1867. augusztus 27.
- 9 F. O. 7/726, Bloomfield Londonba, No. 327. „Titkos”. 1867. okt. 1.
- 10 F. O. 7/726, Bloomfield Londonba, No. 326. 1867. okt. 1.
- 11 A szerző kiegészítése.
- 12 F. O. 7/737, Bloomfield jelentése Londonba, No. 188. 1868. aug. 28.
- 13 F. O. 7/748, Bloomfield jelentése Londonba, No. 6. „szigorúan titkos”, 1869. január 5.
- 14 F. O. 7/748, B. jelentése Londonba, No. 18. „szig. titkos”, 1869. I. II.
- 15 F. O. 7/749, B. jelentése Londonba, No. 93. 1869. március 2.
- 16 *Bridge-Bullen*: i. m. 17.
- 17 F. O. 7/752, B. jelentése Londonba, No. 314. 1869. július 26.
- 18 F. O. 7/727, B. jelentése Londonba, No. 399. 1867. nov. 12.
- 19 F. O. 7/722, No. 42. 1867. ápr. 2.
- 20 F. O. 7/736, No. III. „titkos”, 1868. június 23.
- 21 F. O. 7/736, No. 122. „titkos”, 1868. június 29.
- 22 F. O. 7/767, No. 83. (305 b old.). 1870. augusztus 31.
- 23 F. O. 7/749, No. 108. 1869. március 16.
- 24 F. O. 7/752, No. 286. 1869. július 6.
- 25 F. O. 7/765, No. 99. 1870. március 31.
- 26 F. O. 7/787, No. 92. „titkos”, 1871. február 16.
- 27 F. O. 7/788, No. 132. 1871. március 30.
- 28 F. O. 7/751, No. 252. 1869. június 15.
- 29 F. O. 7/738, No. 205. 1868. szept. 15.
- 30 F. O. 7/749, No. 100. 1869. március 9.
- 31 F. O. 7/765, No. 116. 1870. április 14.
- 32 F. O. 7/749, No. 114. 1869. márc. 16.
- 33 F. O. 7/750, No. 123. 1869. márc. 23.
- 34 F. O. 7/725, No. 254. 1867. július 30.
- 35 F. O. 7/738, No. 336. 1867. október 8.
- 36 F. O. 7/750, No. 189. 1869. április 27.
- 37 F. O. 7/751, No. 252. 1869. június 15.
- 38 F. O. 7/722, No. 8. 1867. március 5.
- 39 F. O. 7/722, No. 27. 1867. március 26.
- 40 F. O. 7/724, No. 199. 1867. június 30.
- 41 F. O. 7/723, No. 141. 1867. május 28.
- 42 F. O. 7/750, No. 128. 1869. március 23.
- 43 F. O. 7/749, No. 102. 1869. március 9.
- 44 F. O. 7/753, No. 355. augusztus 24.
- 45 F. O. 7/739, No. 4. 1869. december 29.
- 46 F. O. 7/748, No. 39. 1869. január 19.
- 47 F. O. 7/722, No. 68. „szigorúan titkos”; 1867. április 16.
- 48 *ibid.*
- 49 F. O. 7/722, No. 82. 1867. április 25.
- 50 F. O. 7/727, No. 169. 1867. június 17; F. O. 7/726, No. 321. 1867. szeptember 30; F. O. 7/765, No. 132. 1870. április 28.
- 51 F. O. 7/751, No. 201. 1869. május 10.
- 52 F. O. 7/722, „titkos”; No. 14. 1867. március 12.
- 53 F. O. 7/722, No. 24. 1867. március 19.
- 54 F. O. 7/722, No. 27. 1867. március 26.
- 55 F. O. 7/727, „titkos”; No. 401. 1867. november 16.
- 56 F. O. 7/748, No. 59. 1869. február 2.
- 57 F. O. 7/748, No. 59. 1869. február 2.
- 58 F. O. 7/749, No. 65. 1869. február 9.
- 59 F. O. 7/722, „titkos”; 1867. április 9.
- 60 F. O. 7/723, „titkos”; 1867. május 7.
- 61 F. O. 7/723, „titkos”; 1867. május 11.
- 62 F. O. 7/727, „titkos”; No. 373. 1867. okt. 31.

- 63 F. O. 7/728, „titkos”; No. 435. 1867. december 16.
64 F. O. 7/736, „titkos”; No. 50. 1868. május 1.
65 F. O. 7/736, „titkos”; No. 62. 1868. május 19.
66 F. O. 7/736, „titkos”; No. 75. 1868. május 26.
67 F. O. 7/736, „titkos”; No. 94. 1868. június 12.
68 F. O. 7/766, „titkos”; No. 130. 1870. április 28.
69 F. O. 7/767, No. 223. 1870. július 7.
70 *ibid.*
71 F. O. 7/768, „titkos”; No. 119. 1870. szeptember 27; 103/a.
72 *Bridge, F. R.,—Bullen, R.*, i. m. 106—107.
73 F. O. 7/722, No. 65. 1867. április 15.
74 F. O. 7/722, No. 67. 1867. április 15.
75 F. O. 7/750, No. 191. 1869. április 27.
76 F. O. 7/769, No. 259. „titkos”; 1870. december 22. 283/b—284/a o.
77 F. O. 7/727, No. 362. 1867. október 22.
78 *uo.*
79 F. O. 7/788, No. 162. 1871. április 24.
80 F. O. 7/751, No. 196. 1869. május 4.
81 F. O. 7/769, No. 256. „titkos”; 1870. december 21. 272/b.
82 F. O. 7/722, No. 83. 1867. április 25.
83 F. O. 7/726, No. 297. „titkos”; 1867. augusztus 27.
84 F. O. 7/726, No. 298. „titkos”; 1867. augusztus 27.
85 F. O. 7/726, No. 308. „titkos”; 1867. szeptember 10.
86 F. O. 7/738, No. 200. „titkos”; 1868. szeptember 8.
87 F. O. 7/764, No. 35. „titkos”; 1870. február 3.
88 F. O. 7/722, No. 64. 1867. április 9.
89 F. O. 7/738, No. 199. „titkos”; 1868. szeptember 8.
90 F. O. 7/748, No. 33. „titkos”; 1869. január 19.
91 F. O. 7/748, No. 54. „szigorúan titkos”; 1869. február 1.
92 F. O. 7/749, No. 73. „titkos”; 1869. február 16.
93 F. O. 7/751, No. 214. „titkos”; 1869. május 17.
94 F. O. 7/764, No. 13. „titkos”; 1870. január 6.
95 F. O. 7/767, No. 2. 1870. július 9. 51/a—51/b o.
96 F. O. 7/767, No. 3. „titkos”; 1870. július 9. 53/a—54/b o.
97 F. O. 7/767, No. 5. „titkos”; 1870. július 11. 59/b.
98 F. O. 7/767, No. 10. 1870. július 16. 73/a.
99 F. O. 7/767, No. 9. 1870. július 16. 71/a.
100 F. O. 7/767, No. 11. „titkos”; 1870. július 14. 80/a—80/b o.
101 F. O. 7/767, No. 27. „szigorúan titkos”; 1870. július 20. 125/a—130/a.
102 *Uo.*
103 *Uo.*
104 *Uo.*
105 F. O. 7/767, No. 50. „titkos”; 1870. augusztus 4. 211/a—b.
106 F. O. 7/767, No. 64. „titkos”; 1870. augusztus 18. 254/a—256/b.
107 F. O. 7/767, No. 77. „titkos”; 1870. augusztus 24. 287/b—289/a.
108 F. O. 7/768, No. 90. 1870. szeptember 3. 17/a—17/b.
109 F. O. 7/768, No. 94. 1870. szeptember 6. 30/b—31/a.
110 F. O. 7/767, No. 38. „titkos”; 1870. július 30. 162/b—163/b.
111 F. O. 7/768, No. 129. „titkos”; 1870. október 1. 141/a.
112 F. O. 7/768, No. 163. „titkos”; 1870. október 26. 241/a—242/a.
113 F. O. 7/787, No. 13. „titkos”; 1871. január 5.
114 F. O. 7/787, No. 66. 1871. február 2.
115 F. O. 7/788, No. 177. „titkos”; 1871. április 11.
116 *Uo.*
117 F. O. 7/788, No. 199. „titkos”; 1871. május 25.
118 *Uo.*
119 F. O. 7/788, No. 137. 1871. március 30.